

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ ADINA DİLÇİLİK İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

AFAQ RAMİZ qızı AĞAYEVA (QULİYEVA)

**MÜASİR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ DİLİ
ÜSLUBLARININ QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ**

10.02.01.-Azərbaycan dili

filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Bakı-2011

Dissertasiya AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Müasir Azərbaycan dili şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçi:

Əbdürrəhman Məhi oğlu Cavadov
filologiya elmləri doktoru

Rəsmi opponentlər:

Sevil Hacı qızı Mehdiyeva
filologiya elmləri doktoru,
professor

Adil Məhəmməd oğlu Babayev
filologiya elmləri doktoru,
professor

Qulu Məmmədqulu oğlu Məhərrəmli
filologiya elmləri doktoru,
professor

Aparıcı müəssisə: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrası

Müdafiə «___»_____2011-ci il saat ___da AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən (D.01.141) Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Bakı, Az.1143, H.Cavid prospekti 31, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Dissertasiya ilə AMEA Mərkəzi Elmi kitabxanasında tanış ola bilərsiniz.

Avtoreferat «___»_____2011-ci ildə göndərilmişdir.

D.01.141 Dissertasiya şurasının elmi katibi, filologiya elmləri doktoru, professor:

Q.İ.Məşədiyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun araşdırılma tarixi. Funksional üslubları bir-birindən tam təcrid etmək olmaz. Hətta «üslublar daha çox özlərinin diferensiallaşmış əlamətləri ilə yox, müxtəlif üslubi elementlərin qarşılıqlı əlaqəsi və müqayisəsi zamanı müəyyənləşir»¹. Dilçilik ədəbiyyatında bədii, elmi, rəsmi, publisist, epistoliar üslubların və onlar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin mövcudluğu qeyd olunmuşdur.²

Müşahidələr göstərir ki, üslubların əlaqəsinə aid tədqiqat işləri iki istiqamətdə aparılmışdır: 1) bir üslubun digər üslubla qarşılıqlı əlaqəsi; 2) bir üsluba məxsus müəyyən elementin və ya elementlərin digər üslubda təzahürü. Üslubiyyətə aid yazılmış tədqiqat işlərinin əksəriyyəti isə elmi üslubda bədii üsluba məxsus emosionallıq, ekspressivlik elementlərinin və bədii üslubda terminlərin işlənməsi məsələlərinə həsr olunmuşdur. Publisist üslubda yazılmış əsərlər (publisistikanın janrları) jurnalistika elminin, bədii üslubda yazılmış əsərlər (bədii ədəbiyyatın janrları) ədəbiyyatşünaslıq elminin obyektinə olduğu üçün həmin əsərlərdə də bu məsələlər ön plana çəkilmiş, yeri gəldikcə üslubların leksik-qrammatik kateqoriyaları arasındakı əlaqələri haqda maraqlı fikirlər söylənilmişdir. Bu baxımdan həmin əlaqələrin nəinki dilçilikdə, həm də sözü gedən elmlərin əhatə dairəsində araşdırılması daha zəngin material verə bilər. Qeyd edək ki, türkologiyada, türk xalqlarının ədəbiyyatşünaslığında, jurnalistikasında, Azərbaycan, rus, eləcə də xarici dilçilikdə, jurnalistikada, ədəbiyyatşünaslıqda (*İnternet* materialları da daxil olmaqla) üslubların qarşılıqlı əlaqəsi məsələsinə müxtəlif istiqamətlərdən bu və ya digər şəkildə toxunulmuşdur. *Türkologiyada* bu problemin qoyuluşunun təsnifatına nəzər salsaq görərik ki, ümumiyyətlə, üslubiyyətlə bağlı tədqiqat əsərlərini mövzu baxımından bir neçə qrupa ayırmaq olar: 1. Ümumi nəzəri məsələlər. 2. Müəyyən bir dilin ayrı-ayrı üslublarına həsr olunmuş elmi əsərlər. 3. Ayrı-ayrı yazıçıların üslubu ilə bağlı elmi əsərlər. 4. Leksik, morfoloji, sintaktik üslubiyyətə həsr olunmuş elmi işlər. 5. Üslublar arasındakı əlaqələrə həsr

¹ Salehova İ.S. Epistoliar üslub: Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı, 1990, s.3.

² Dəmirçizadə Ə.M. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı, 1962; Məmmədov M.B. Azərbaycanın inqilabçı-demokratlarının publisist üslubu: Filol.elm.dok....dis. Bakı, 1976; Məmmədov İ. «Kommunist» qəzetinin leksikası: Filol.elm.nam....dis. Bakı, 1974; Cəfərov H.Q. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, 2002; Seyidov Y.M. Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı, 1992; Kazımov Q.Ş. Bədii ədəbiyyatda komizm üsulları. Bakı, 1987; Babayev A.M. Müasir Azərbaycan dilinin funksional üslubları. Bakı, 2001; Əfəndiyeva T.Ə. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyəti. Bakı, 1980 və s. .

olunmuş elmi işlər¹.

Türk ədəbiyyatşünaslığında R.K.Əmirov başqırd sovet ədəbiyyatında mövcud olan bədii-sənədli janrları tədqiq edir. Türk xalqlarının jurnalistikasında elmi əsrlərin publisist üslubda yazıldığı vurğulanır. Müsahibə janrı və onun müxtəlif növləri tədqiqata cəlb edilir, publisistik janrlar içərisində mövqeyi və yeri açıqlanır.

Azərbaycan dilçiliyində üslubların əlaqəsinə, həmin əlaqələrdə rol oynayan intra- və ekstralinqvistik faktorlara üslubiyyatla bağlı olan bəzi tədqiqatlarda bu və ya digər dərəcədə toxunulduğu kimi, bu problemə ayrıca tədqiqat əsərləri də həsr edilmişdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan dilçiliyində üslublar arasındakı əlaqələrdə aşağıdakı məsələlər ön plana çəkilmişdir: I. Müasir aspektdə:

1)rəsmi üsluba məxsus terminlərin: 1.bədii; 2.elmi; 3.publisist; 4.bədii, elmi və publisist üslublarda işlənməsi.

2)elmi üsluba məxsus terminlərin: 1.bədii; 2.publisist; 3.rəsmi üslublarda işlənməsi. 3)elmi üslubda bədiilik.

II.Tarixi aspektdə: 1)elmi üsluba məxsus terminlərin: 1.publisist; 2.bədii üslublarda işlənməsi. 3.rəsmi üslub janrlarının publisist üslubda istifadəsi.

Bütün bu bəndləri əhatə edən müvafiq elmi-nəzəri ədəbiyyatlar dissertasiyada bu və ya digər dərəcədə açıqlanır. Haqqında danışdığımız tədqiqat işləri, əsasən, bir üsluba məxsus müəyyən bir elementin yaxud müəyyən bir xüsusiyyətin digər üslubda və ya digər üslublarda necə, nə dərəcədə təzahürünə həsr olunmuşdur (məsələn: rəsmi üsluba məxsus terminlərin bədii üslubda işlənməsinə; məcazlaşma prosesinin elmi terminologiyanın yaranmasında roluna və s.). İ.Ağayevanın «Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin bədii və elmi üslublarının qarşılıqlı əlaqəsi» mövzusunda namizədlik dissertasiyası isə birbaşa üslubların qarşılıqlı əlaqəsinə aiddir². Bu dissertasiyada müəllif elmi üsluba məxsus leksik-qrammatik vasitələrin bədii üslubda və bədii üsluba məxsus leksik-qrammatik vasitələrin elmi üslubda nə kimi rol oynadığından danışır, nəticəyə gəlir ki, belə bir qarşılıqlı əlaqə mövcuddur və bu əlaqə həmin üslubların spesifikasına heç bir xələl gətirmir. *Azərbaycan*

¹ Баскаков Н.А. Структурные и функционально-стилистические модификации в современных тюркских языках. Ашхабад, 1968; Тешабаева Д.М. Речевой этикет делового письма в торговой сфере: автореф.дис.... канд.фил.наук. Ташкент, 2000 və s..

² Агаева И.С. Взаимодействие художественного и научного стилей современного азербайджанского литературного языка: Дис. ... канд.фил.наук. Баку, 1980.

ədəbiyyatşünaslığında üslublar arasındakı əlaqələrə daha çox janr, dövr baxımından toxunulur. Bu zaman aşağıdakı problemlər ön plana çəkilir: 1. Qarabağ hadisələri ilə əlaqədar bədii ədəbiyyatda gedən proseslər (Məs.: psixoloji dram janrının geniş vüsət alması). 2. bədii əsərlərin publisist üslub janrlarında yazılması: a) tarixən. b) müasir dövrdə və s.. 3. bədii əsərlərdə rəsmi üslub elementlərinin olması. 4. bədii əsərlərin bəzi növlərinin müxtəlif elm sahələri ilə əlaqəsi: a) tarixən; b) müasir dövrdə və s. Dissertasiyada bu bölgələr nümunələrlə əsaslandırılır. *Azərbaycan jurnalistikasında* publisist üslubun bədii ədəbiyyat, epistolyar üslub, elm, siyasətlə əlaqəsinə toxunulur. Həm tarixən, həm də müasir dövrdə bəzi bədii və publisist janrların oxşarlığı, bədii ədəbiyyatda publisist üslub xüsusiyyətlərinin, ünsürlərinin olması, publisist üslubda isə bədii növün (epik, lirik və s.) özünü göstərməsi təhlil edilir. Eləcə də publisistik əsərlərdə tarixi faktlardan bol-bol istifadə olunması, bəzilərinin isə epistolyar formada yazılması vurğulanır.

Rus dilçiliyində üslublar arasındakı əlaqələr probleminə dair araşdırmalar dissertasiyada verilən 6 bənd üzrə sistemləşdirilmişdir. *Rus ədəbiyyatşünaslığında* da yeri gəldikcə üslubların əlaqəsi məsələlərinə toxunulmuşdur: publisist və bədii, bədii və elmi üslub arasındakı əlaqələr fərqli istiqamətlərdən işıqlandırılmışdır. *Rus jurnalistikasına* aid tədqiqatlarda, əsasən, publisistikanın publisist → elmi, publisist → rəsmi, publisist → bədii, publisist → epistolyar şaxələri diqqət mərkəzində saxlanılmış, təhlil edilmişdir (dissertasiyada qeyd edilən bütün istiqamətlərdə aparılan tədqiqat işlərinə aid nümunələr gətirilir, yeri gəldikcə, şərh olunur).

Azərbaycan və rus dilçilərinin, ədəbiyyatşünaslarının tədqiqatlarında xarici dillərin üslubları arasındakı əlaqələr və bunu doğuran faktorlar müəyyən yer tutmaqla bərabər, *xarici dilçilərin, ədəbiyyatşünasların, jurnalistlərin* də araşdırmalarında özünə məxsus yer tutur. Məsələn, Fransa dilçisi Şarl Balli, Finlandiya dilçisi Nils Erik Enkvist, fransız ədəbiyyatşünası K.Violle, N.A.Dezen, İsveç publisisti E.Fiştelius və s. alimlərin tədqiqatlarında yeri gəldikcə bu məsələlərə toxunulur.

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan dilçiliyində ədəbi dilin inkişaf mərhələləri, üslubların yaranması, formalaşması, konkret mərhələdə onların mövqeyi, struktur və funksional cəhətdən norma məsələləri işlənmiş,

qiymətli əsərlər yazılmışdır¹. Bu tədqiqatlarda Azərbaycan ədəbi dilinin müxtəlif problemləri qoyulmuş, həll edilmişdir.

Azərbaycan dilinin müasir inkişaf səviyyəsində ədəbi dilin üslubları zənginləşmiş, funksional cəhətdən daha da genişlənməmişdir. Eyni dil sisteminə aid üslublar isə bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədir. Üslublar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr dilin bütün səviyyələrində özünü göstərir. Məhz elə buna görə həmin əlaqələrin aydınlaşdırılması dildə gedən prosesləri izləmək, sözlərdə əmələ gələn semantik yeniliyi, onların daxili mənalarını açmaq, funksional rəngarəngliyini üzə çıxarmaq üçün son dərəcə böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki ədəbi dilin üslublarının özünəməxsus xüsusiyyətləri olsa da, onlar bir dil sisteminə mövcuddur. Üslubların əlaqəsi probleminin dilçilikdə, ədəbiyyatşünaslıqda, jurnalistikada müxtəlif istiqamətlərdə işıqlandırılmasına baxmayaraq, Azərbaycan dilçiliyində üslublar arasında əlaqə məsələsi çox az işlənmişdir. İ.Ağayevanın elmi üslubla bədiü üslubun qarşılıqlı əlaqəsinə həsr olunmuş namizədlik dissertasiyası müstəsna edilərsə, bu sahədə heç bir əsaslı tədqiqat aparılmamışdır. Halbuki müasir Azərbaycan ədəbi dilində funksional üslubların təxminən iyirmi əlaqəsi mövcuddur. Buna görə də müasir Azərbaycan ədəbi dilinin bütün üslublarının qarşılıqlı əlaqə baxımından tədqiqata cəlb edilməsi ədəbi dilin ümumi inkişaf meyillərinin, habelə digər mühüm problemlərin işlənməsi üçün vacib məsələlərdəndir və təqdim olunan dissertasiya da məhz belə aktual problemə həsr olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri müasir Azərbaycan ədəbi dili üslublarının qarşılıqlı əlaqəsini verməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə ilk növbədə üslubların əlaqəsində mühüm rol oynayan dildaxili və dilxarici amillərin, bu və ya digər üsluba məxsus elementlərin, habelə elmi-texniki tərəqqi şəraitində üslubların qarşılıqlı əlaqələri istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İlk dəfə olaraq üslublar arasındakı əlaqələr yalnız dilçilikdə deyil, ədəbiyyatşünaslıq, jurnalistika elmlərinin əhatəsində araşdırılmışdır. Rəsmi üslubun təsiri ilə publisist üslubda formalaşmış janrlar müəyyənləşdirilmişdir (Azərbaycan jurnalistikasında bu janrlarda kifayət qədər əsərlər yazılsa da, onların əksəriyyətinin mövcudluğu indiyə kimi qeyd olunmamışdı), üslubların əlaqəsində onların (janrların) üzərinə düşən vəzifələr müvafiq nümunələrdən gətirilən dil faktları ilə geniş

¹ Bax: Hacıyev T. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1977; Qurbanov A. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. Bakı, 1985; Cahangirov M. Milli təşəkkül mərhələsində Azərbaycan ədəbi dilinin aparıcı üslubları. II hissə. Bakı, 1989 və s..

işıqlandırılmışdır. Publisist və elmi üslubun təsiri ilə bədii üslubda formalaşmış təmayül və janrlar, eləcə də elmi üslubun təsiri ilə publisist üslubda formalaşmış janrlar ümumiləşdirilmiş, üslublar arasındakı əlaqələrdə onların funksiyası dilçilik nöqteyi-nəzərindən elmi şəkildə əsaslandırılmışdır. Müasir Azərbaycan ədəbi dili üslublarının qarşılıqlı əlaqələri və onların qarşılıqlı inkişaf meylləri müxtəlif səviyyələrdə (leksik, qrammatik) zəngin material əsasında həm nəzəri, həm də praktik aspektdə ilk dəfə tədqiq edilmiş, müasir Azərbaycan ədəbi dilinin ümumi inkişaf istiqamətində bu əlaqələr üzə çıxarılmış, dəyərli elmi tapıntılar əsasında müəyyən nəticələr əldə edilmiş, üslubların əlaqəsində tarixi dövrün, mərhələnin rolu müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, hər hansı bir üslubun aparıcı mövqedə olması onun digər üslublara təsirini şərtləndirir. Məsələn, müasir dövrdə elmi-texniki tərəqqi ilə əlaqədar elmi üslub aparıcı mövqeyə malikdir və bunun digər üslublara (rəsmi, publisist) təsiri daha böyükdür.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Müasir Azərbaycan ədəbi dili üslublarının qarşılıqlı əlaqəsinin tədqiqi ümumən Azərbaycan dilinin üslubiyyəti, nitq mədəniyyəti məsələlərinin həlli üçün həm nəzəri, həm də praktik əhəmiyyətə malikdir. Nəhayət, dissertasiyadan alınan nəticələrdən respublikanın ali məktəblərinin filologiya, jurnalistika fakültələrinin tələbələri üçün nəzərdə tutulan dərslük və dərs vəsaitlərinin, eləcə də üslubiyyətdən xüsusi kursların hazırlanmasında, həmçinin redaktor və tərcümə işinin yaxşılaşdırılmasında istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı müasir Azərbaycan ədəbi dilinin üslublarıdır. Araşdırmanın predmeti isə bu üslubların dildaxili və dilxarici amillər baxımından bir-biri ilə əlaqəsidir.

Tədqiqatın metod və mənbələri. Dissertasiyada müqayisəli, tarixi-müqayisəli metodlardan istifadə edilsə də, təsviri metod aparıcı mövqə tutur. Onun komponentli, kvantitativ təhlil, sosioloji, məntiqi, psixoloji, təsnifat və sistemləşdirmə, oppozisiya, mövqə üsulları, yeri gəldikcə, tədqiqatın bu və ya digər hissələrinə tətbiq edilmişdir. Tədqiqatın mənbələri müasir Azərbaycan ədəbi dilində olan elmi, rəsmi, bədii, epistoluar və publisist üsluba aid materiallardır.

Dissertasiyanın aprobeiası. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Müasir Azərbaycan dili şöbəsində tamamlanmış, müzakirə edilərək müdafiəyə buraxılmışdır. Tədqiqat işinin ümumi məzmunu nəşr edilən 2 kitabda -1 monoqrafiya və bir dərs vəsaitində əhatə olunmuşdur. Mövzu ilə bağlı 37 məqalə çap olunmuş, dilçiliyin nəzəri və praktik məsələlərinə həsr olunmuş 13 elmi konfransda məruzə edilmişdir. Məqalələr Azərbaycan EA-nın (1992),

AMEA-nın (2001), Bakı Dövlət Universitetinin (1997, 1999, 2003), Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin (2003, 2004) Humanitar Elmlər Bölməsinin «Xəbərlər»ində», «Türkologiya» (2004), «Onomastika» (2008), «Ana sözü» (1995), «Dil və ədəbiyyat» (1996, 2003, 2004, 2008) jurnallarında, «Tədqiqələr» (2004), «Terminologiya məsələləri (2003, 2008), «Filologiya məsələləri» (1995, 2008), «Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri» (2005) məcmuələrində, «Dil məsələlərinə dair tematik toplusu»da (1995), Azərbaycan Dillər Universitetinin «Elmi xəbərlər»ində (2005, 2008), «Elm» qəzetində (1993) dərc olunmuşdur. Dissertasiyanın məzmunu ilə bağlı Qazaxıstan və Ukraynada 3 elmi məqalə çap edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, 4 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

İŞİN MƏZMUNU

Giriş hissəsində mövzunun araşdırılma tarixi, aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, dissertasiyanın elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, metod və mənbələri, əsərin əsas nəticələrinin aprobasiya və nəşri, araşdırmanın quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın I fəslə «**Azərbaycan ədəbi dili üslubları arasındakı əlaqələrin diaxronik aspektdən sinxronik aspektdə doğru inkişafı. Janrlararası inteqrasiya və münasibətin üslubların əlaqəsinə təsiri**» adlanır. Araşdırmanın bu hissəsində üslubların qarşılıqlı əlaqəsinin tarixi inkişafı nəzərdən keçirilir, müasir dövrdə bu əlaqəni doğuran səbəblər araşdırılır, ayrı-ayrı üslubların qarşılıqlı əlaqəsi janr xüsusiyyətlərinə üstünlük verilməklə geniş və müfəssəl təhlil edilir. Dissertasiyada göstərilir ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilinin funksional üslubları arasında mövcud olan iyirmi əlaqə təqdim olunan dissertasiyada tədqiqata cəlb edilmiş, araşdırılmışdır: 1) bədii - rəsmi; 2) publisistik - epistolıyar; 3) elmi – publisistik; 4) bədii – elmi; 5) rəsmi - elmi; 6) elmi - epistolıyar; 7) bədii - publisistik; 8) rəsmi – bədii; 9) epistolıyar - bədii; 10) bədii – epistolıyar; 11) rəsmi – epistolıyar; 12) epistolıyar - publisistik; 13) publisistik – bədii; 14) rəsmi – publisistik; 15) epistolıyar - rəsmi; 16) publisistik – rəsmi; 17) elmi – bədii; 18) epistolıyar - elmi; 19) publisistik – elmi; 20) elmi-rəsmi. Üslublar arasındakı əlaqələr tədqiq edilərkən onlara bu ya digər dərəcədə təsir edən intra- və ekstralinqvistik faktorlar nəzərə alınmaqla, bir sıra məsələlər diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Bu məqsədlə tədqiqatda araşdırılması qarşıya qoyulan problem mahiyyətli məsələlərin başlıca

müddəaları ümumiləşdirilir: I. Dövr, zaman amili. 1. Ümumi zaman amili. «Ümumi zaman amili» dedikdə, ümumiyyətlə, zaman axınının, yəni vaxtın, zamanın keçmişdən gələcəyə doğru bir istiqamətdə irəliləməsinin üslublar arasındakı əlaqələrə təsirinin öyrənilməsi nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə tədqiqat işi iki istiqamətdə aparılmışdır: 1) Tarixən üslublar arasında mövcud olan əlaqələrin araşdırılması. 2) Müasir dövrdə üslublar arasında mövcud olan əlaqələrin araşdırılması. 2. Konkret zaman amili. «Konkret zaman amili» dedikdə, konkret tarixi şəraitin yaxud ictimai-iqtisadi formasiyanın üslublar arasındakı əlaqələrə təsiri nəzərdə tutulur; II. Müəllif üslubunun nəzərə alınması. 1. Bəzi üslublarda fərdi müəllif üslubunun, dəst-xəttinin mövcudluğu faktı. 2. Müəllifin peşə və ixtisasının üsluba təsiri; III. Adresat amili, yəni konkret üslub nümunələrinin kimlər, hansı ictimai-sosial qrup və təbəqələr üçün nəzərdə tutulması: 1. Xüsusi qrup insanlar üçün: 1) elmi təbəqə; 2) rəsmi şəxs və ya rəsmi dairə; 3) qohum-əqrəba; 4) dost-tanış; 5) sevgili və s. 2. Ümumi qrup insanlar üçün (bu zaman, əsasən, geniş kütlələr nəzərdə tutulur). Qeyd edək ki, burda da müəyyən dərəcədə janr müxtəlifliyi özünü göstərir (məsələn, rəsmi üslubun müraciət janrı geniş xalq kütlələri üçün nəzərdə tutulur); IV. Üslubların əlaqəsində leksik-qrammatik kateqoriyaların rolu. 1. Üslubların qarşılıqlı əlaqəsində leksik kateqoriyaların rolu. 2. Üslubların qarşılıqlı əlaqəsində morfoloji kateqoriyaların rolu. 3. Üslubların qarşılıqlı əlaqəsində sintaktik kateqoriyaların rolu; V. Üslublar arasındakı əlaqələrdə janr xüsusiyyətlərinin rolu. 1. Müəyyən bir üsluba məxsus mətnlərin digər üslub janrlarının formasında verilməsi. 2. Üslublar arasındakı əlaqələrdə janr müxtəlifliyinin nəzərə alınması. Üslublar arasındakı qarşılıqlı münasibətlər tarixən ya zəifləmiş, ya da əksinə, müxtəlif səbəblərdən möhkəmlənmişdir. Məsələn, müasir dövrümüzdə epistolyar üslub elementlərinə elmi əsərlərdə təsadüf edilmədiyi halda, elmi üslubla bədii və publisist üslubların əlaqəsi daha da möhkəmlənmişdir. Çünki elmin və texnikanın inkişaf etməsi ilə əlaqədar müxtəlif elm sahələrinə məxsus terminlər digər üslublara daha intensiv şəkildə daxil olmağa başlamışdır.

«Bədii və elmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsi» bölməsində bədii ədəbiyyatla elmin vəhdəti haqqında klassiklərdən başlayaraq, müasir dövrümüzdə qədər görkəmli alim və yazıçıların, şairlərin əsərlərindən sitatlar, nümunələr gətirilir, bu üslubların əlaqəsində mühüm rol oynayan *obyektiv* (janrla, surətlərlə bağlı) və *subyektiv* (satira üslubu ilə əlaqədar terminlərin işlənməsi, müəllifin alim olması və s.) səbəblər açıqlanır. Göstərilir ki, qəhrəmanı və ya baş qəhrəmanı alim olan əsərlərdə elmi üslub elementləri

daha çox olur. Məsələn, Elçinin «Ölüm hökmü» romanında folklorçu, dilçi, filosof, ədəbiyyatşünas və s. var. Bundan başqa, tarixi əsərlərdə salnaməçi surəti də olur (Məsələn, N.Həsənzadənin «Atabəylər» pyesində). Qeyd edilir ki, ixtisasca ədəbiyyatçı şairlərin poeziyası riyaziyyatçı, kimyaçı, bir sözlə, dəqiq elmlər üzrə ixtisasa malik olan şairlərin poeziyasına nisbətən subyektiv xarakter daşıyır. Müəllifin məqsədindən, mövzunun tələbindən asılı olaraq elm sahələrinin bədii üsluba təsiri nəticəsində bu üslubda müəyyən təmayül və janrlar formalaşır. Belə janrlarda, ümumiyyətlə, elmi üslub elementlərinin işlənməsi ilə bərabər, həmin elmlərə aid leksik və sintaktik vahidlər də bədii əsərlərin dilinə, üslubuna daha geniş yol tapır. Bu baxımdan bədii üslubun konkret elm sahələrinin təsiri ilə formalaşmış janrlarının, təmayüllərinin araşdırılması, daha əhatəli və müfəssəl tədqiqi bu üslublar arasındakı əlaqələrin üzə çıxarılması üçün zəngin material verə bilər. *Fəlsəfə elminin bədii üsluba təsiri; bu təsir nəticəsində bədii üslubda formalaşmış təmayül və janrlar.* Ədəbiyyatşünaslıqda fikir poeziyası, intellektual poeziya, ürfanı poeziya və s. terminlərlə ifadə olunan «fəlsəfi lirika» janrı fəlsəfə elmi ilə bədii üslubun vəhdətidir. Bu elmlə əlaqədar ədəbiyyatda lirik-fəlsəfi üslub da formalaşmışdır. Fəlsəfi poeziyanın əsasını, məğzini insan və həyat haqqında elmi-fəlsəfi düşüncələr, problemlər (insan, zaman, varlıq və s.), intellektuallıq, həyata fəlsəfi münasibət, təfəkkür simvolikliyi təşkil edir. Bu əlaqənin tarixi çox qədimdir (verilən tezis dissertasiyada faktlar əsasında izah edilmişdir). *Lirik-fəlsəfi üslubda* yazılmış *fəlsəfi şeir, fəlsəfi poema*; fəlsəfi nəsr nümunələri olan *bədii-fəlsəfi traktat, fəlsəfi roman* (bunlara bəzən «təfəkkür romanları» da deyirlər), *fəlsəfi pyeslərə* aid klassik və müasirlərimizin yaradıcılığından nümunələr gətirilir, şərh edilir, tarixi paralellər verilir. Fəlsəfi düşüncələr, fəlsəfi konsepsiyalar, fəlsəfi anlayışlar fəlsəfə elminin ünsürlərinin köməyi ilə ifadə edilir. Ona görə də, təbii ki, belə əsərlərdə surətlərin monoloq və dialoqlarında, müəllifin təhkiyə dilində fəlsəfə elminə aid külli miqdarda leksik vahidlərdən (terminlərdən), sintaktik kateqoriyalardan (cümlə və mətnlərdən), eləcə də, ümumilikdə elmi üslub üçün xarakterik olan dil vahidlərindən bol-bol istifadə olunur.

Tarix elminin bədii üsluba təsiri və bu təsir nəticəsində formalaşmış bədii üslub janrları bəhsində şifahi xalq ədəbiyyatından başlayaraq (qəhrəmanlıq nəğmələri, qəhrəmanlıq dastanları və s.), «Kitabi-Dədə Qorqud» və «Koroğlu» dastanlarındakı tarixi faktlara toxunulur. Bu sahəyə aid tədqiqatlar nəzərdən keçirilir, ətraflı şərh edilir. Müasir dövrümüzdə onların davamı olan *balladalara* – tarixi məzmununda yazılmış nəzm

əsərlərinə, tarixi *poema*, *tarixi povest*, *tarixi faciə*, *tarixi dram* janrlarına aid nümunələr gətirilmişdir. Tarixi roman janrının üzərində daha geniş dayanılmışdır (onları bəzən *roman-axtarış*, *roman-tədqiqat* da adlandırırırlar). Tarixi faktların bədii əsərlərdə əks olunması, həmin məqsədlə elmi əsərlərdən istifadə edilməsi və s. öz növbəsində bədii üslubda tarix elmi ilə bağlı termin və terminoloji birləşmələrin, cümlə və mətnlərin (irəlidə bu haqda geniş danışacağıq) verilməsinə gətirib çıxarır. Bu baxımdan tarix elminin təsirilə formalaşmış bədii üslub janrlarında həm ümumilikdə elmi üslub elementləri, həm də konkret olaraq tarix elminin leksik-sintaktik vahidləri çox işlənir. *Riyaziyyat*, *fizika*, *kibernetika* və s. *dəqiq elmlərin bədii üsluba təsiri*; *bu təsir zəminində formalaşmış bədii üslub janrları*. *Riyaziyyat*, *fizika* və *bir sıra dəqiq elmlərlə əlaqə elmi-fantastik* janrda daha möhkəmdir. Bu janrı ədəbiyyatşünaslıqda bəzən «elmi-kütləvi», «elmi-bədii» ədəbiyyat, «75% elm (yəni elmi üslub elementləri–A.A.)+25% ədəbiyyat» da adlandırırırlar. Dissertasiyada elmi-fantastik əsərlərin əsas atributları (elmi fakt, elmi kəşf, elmi proseslərin təsviri (laboratoriyalarda və s.) alim surətinin olması, (izah, şərh, mühakimə, alim nitqilə bağlı nəinki elmi üsluba, konkret olaraq yuxarıda sadaladığımız elm sahələrinə aid sintaktik vahidlərin – söz birləşmələri, cümlə, mətnlərin üstünlük təşkil etməsi), terminlər və s. nəzərə çatdırılır. Hətta görkəmli fantastların bəzi elmi kəşflərinin götürülərək onların adı ilə elmə gətirilməsi, kimya, fizika dərslərinə salınması faktları mövcuddur (məs.:Əzimov reaksiyası, Əzimov qanunu, Əzimov nəzəriyyəsi və s.). Elmi fantastikanın ilk rüşeymləri olan sehrlilə nağıllarla müasir elmi faktlar arasında müqayisə aparılır. *Elmi-fantastik hekayə*, *elmi-fantastik poema*, *elmi-fantastik roman*, *elmi-fantastik povest*, *elmi-fantastik dram*, *fantasmoqorik povest*, *dramatik fantaziya* janrlarına aid nümunələrə istinad edilir. *Psixologiya elminin* bir sıra terminləri tarixən özünü daha çox *ağılarda* göstərmişdir. Müasir dövrümüzdə psixoloji nəsrə (psixoloji povest və romanlarda) müəllifin ya personajların mühakimələrində (psixoloji kateqoriyalar olan vicdan və s. haqda), onların daxili monoloqlarında psixologiya elmi ilə bağlı cümlələr, mətnlər, terminlər, elmi üslub üçün xarakterik olan morfoloji və sintaktik kateqoriyalara rast gəlinir. Bu səbəbdən də ədəbiyyatşünasların fikrincə, psixoloji əsərlərin müəllifi psixoloq-yazıçı olmalıdır. Azərbaycanda *lirik-psixoloji üslubun* banisi İ.Əfəndiyevdir. *Psixoloji dram* janrı isə Qarabağ hadisələri ilə əlaqədar daha geniş vüsət alır¹. *Pedaqogika elminin bədii*

¹ Münsifova K. Psixoloji dram məsələsi // «Dil və ədəbiyyat», 2000, №3, s.102-103.

üsluba təsiri; bu təsir zəminində bədii üslubda formalaşmış təmayül və janrlar. Belə əsərlərin mərkəzində yazıçının maarifçilik ideyaları dayanır. Bu səbəbdən də mövzunun tələbi ilə əlaqədar olaraq onların nitqində, dialoq və monoloqlarında, müəllifin təhkiyə dilində pedaqogika elminin terminlərindən, bu elm üçün xarakterik olan sintaktik kateqoriyalardan (cümlələrdən, mətnlərdən) külli miqdarda istifadə olunur. Dissertasiyada bu mövzunun tarixən inkişafına toxunulmuşdur. Müasir dövrümüzdə isə maariflənmə ideyaları konflikt-situasiya yaratmadığı üçün bu janr – maarifçilik ədəbiyyatı daha populyar deyil. *Cöğrafiya və təbiətşünaslıq, hüquq, kənd təsərrüfatı, ekologiya, etnoqrafiya, biologiya* və s. elmlərin bədii üsluba təsiri, bu təsir zəminində formalaşmış təmayül və janrlar nəzərdən keçirilir. Göstərilir ki, o səbəbdən də həmin əsərlərdə bu elm sahələrilə bağlı terminlərin, terminoloji və qeyri-terminoloji söz birləşmələrinin, cümlələrin, mətnlərin, eləcə də, ümumilikdə elmi üslub üçün xarakterik olan dil vahidlərinin işlənməsi zəruridir. Tarixən və müasir dövrdə bu əlaqənin mövcudluğu epik, lirik, dramatik növlərə aid bədii nümunələr əsasında elmi inandırıcılıqla sübut edilir. Bu sahədəki araşdırmalarda irəli sürülən fikir və mülahizələrə (Azərbaycan, rus dilçiliyində) münasibət bildirilir. Dissertasiyada tədqiqatın nəticələrinə istinadən elmi və bədii üslublar arasındakı əlaqənin janr baxımından araşdırılmasının nəticələrini göstərən cədvəldə bu əlaqələrin kökləri, müasir vəziyyətdə izləri və s. daha aydın nəzərə çarpır (bax:cədvəl 1, s.34). Elmi əsərlərdə də elmin növündən, müəllif üslubundan, peşəsindən asılı olaraq, emosional-ekspressiv sözlərə, obrazlı ifadələrə, az da olsa, təsadüf edilir. Lakin bir məsələni də qeyd etməliyik ki, obrazlılıq cəhətcə elmi əsərlərin müxtəlif növləri bir-birindən fərqlənir. Yəni ictimai elmlərə həsr edilmiş elmi əsərlərdə obrazlı elementlərə geniş yer verilirsə, dəqiq elmlərdə onların faizi azdır. Belə obrazlı ifadələr, xüsusilə, ədəbiyyatşünaslığa, humanitar elmlərə aid yazılmış elmi əsərlərdə özünü göstərir (bu fikir müvafiq nümunələrlə təsdiqlənir). Bədii üslubun belə bir xüsusiyyəti də var ki, onda alleqoriyalardan, rəmzlərdən istifadə edilir. Bu da müxtəlif məqsədlərlə edilir: yazı üslubuna novatorluq gətirmək, təqibdən gizlənmək və s. məqsədlərlə. Elmi üslubda çox az-az hallarda bu üsula müraciət edilir (dissertasiyada bu tezisə aid nümunə gətirilərək şərh edilir). Elmi üslubda bədii üsluba məxsus bir xüsusiyyət olan (xüsusən, miniatür janrında daha çox üstünlüyə malik olan) qafiyəli nəsrdən də istifadə edilir: *Tütək səsi*. Bu günümün dünənimlə, yetkinliyimin körpəliyimlə, kamilliyimin sadələşməliyümlə vidalaşan *dəqiqəsi* (Əfəndiyev A. Müdrilik səlahiyyəti,

1977, s.42). Qafiyələr mətnin formalaşmasına və oxucuya kompakt şəkildə çatdırılmasına xidmət edir, onun emosional təsir gücünü artırır. Elmi əsərlərdə bəzən (xüsusilə ədəbiyyatşünaslıqda, fəlsəfədə, elmi-kütləvi əsərlərdə) epiqraflardan istifadə olunur. Bu xüsusiyyət elmi üsluba bədii üslubdan gəlib. Epigraflar vasitəsilə müəllif həll etməyi qarşısına qoyduğu problemə öz mövqeyini bildirir. Epigraf sanki həmin əsərdə şərh edilən məsələlərin cövhərini təşkil edir. Təsadüfi deyil ki, epigrafdan sonra alim-müəllif, demək olar ki, əsəri epigrafdakı sözlərlə başlayır. Məsələn: (Epigraf) Hər bir *insan* öz Xristofor Kolumbu olmalıdır (Faqe).

İnsan kimdir? (Göyüşov Z. Daxilə pəncərə, 1978,s.8).

«Publisist və elmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsi» bölməsində klassik və müasirlərimizin bu əlaqənin mövcudluğuna aid fikirləri saf-çürük edilir, süzgəcdən keçirilir. Publisist üslubda istifadə olunan *elmi metodların* (induksiya, deduksiya, sintez, analiz, ümumiləşdirmə, mühakimə, arqumentlilik və s.) daha çox istifadə olunduğu publisistik janrlar müəyyənləşdirilir, onların təsirlənən publisist üslubda elmi üslub üçün xarakterik olan müəyyən leksik-qrammatik kateqoriyaların işlənməsi geniş planda təhlil edilir, nümunələr verilir. Bu üslubların əlaqəsinə təsir göstərən bir sıra dilxarici amillər (mətbuat orqanının istiqaməti, müəllifin peşə yönümü və s.) araşdırılıb aydınlaşdırılır. Publisist üsluba müxtəlif elm sahələrinin təsiri əsasında formalaşan janrlar (sxematik təsviri də verilməklə (bax: sxem, s.14)) və onlara gətirilən nümunələr açıqlanır. Bəzən publisist fikir elmi üsluba xas olan məsələ və misal formalarında oxuculara təqdim olunur. Bu xüsusiyyətdən müəllif, əsasən, müəyyən çatışmazlıqları, nöqsanları tənqid edəndə, satira hədəfinə çevirəndə istifadə edir. Publisist üslubun xüsusiyyətlərinə elmi əsərlərin «giriş» hissəsində daha çox təsadüf edilir. Bundan başqa, humanitar (fəlsəfə, ədəbiyyat, incəsənət), təbiət elmlərində (coğrafiya, təbiətşünaslıq), ictimai elmlərdə (ictimaiyyət, tarix), xüsusilə də elmi üslubun elmi-kütləvi qolunda publisist üslub ünsürləri fəal iştirak edir. Elmi-kütləvi əsərlər funksiya etibarilə sırf elmi ədəbiyyatla eyni olsa da, elmi əsər geniş oxucu kütləsi üçün yazıldıqda publisist üslubun bir çox xüsusiyyət və elementləri onda öz əksini tapır: cümlələr sadələşdirilir, emosional ünsürlərdən, kütlə üçün anlaşılıq terminlərdən istifadə olunur. Hətta çox vaxt elmi-kütləvi kitablarda bu haqda kiçik məlumatlara da rast gəlik. Bunu əyani şəkildə göstərmək üçün bitkilərə həsr olunmuş, həcmcə eyni olan (2 səhifə həcmində) bir elmi-publisist, bir sırf elmi məqalə müqayisə edilmiş, aşağıdakı nəticələr alınmışdır. Elmi-kütləvi əsərdə «bitki», «çiçək», «budaq» və s. bu kimi ümumişlək terminlər

yazıçı fəaliyyəti» də adlandırırırlar. Dissertasiyada bu üslubların əlaqəsinin təhlilinə keçməzdən əvvəl onların oxşar, qaynaqı-qarışan cəhətləri 30 maddə ilə ümumiləşdirilərək elmi cəhətdən əsaslandırılır. Publisistik üslubda bədii üslubun müxtəlif elementlərindən istifadə olunmaqla yanaşı, poeziya və nəsr əsərlərindən götürülmüş ayrı-ayrı parçalara da təsadüf olunur. Məsələn: R.Rzanın «Nağıl gecəsi» oçerki Azərbaycan xalq nağıllarından götürülmüş bir parça ilə başlanır (R.Rza, Mənim fikrimcə, 1967, s.407). Publisistik üslubda bədii parçalardan aşağıdakı məqsədlərlə istifadə olunur: a) əsəri daha da oxunaqlı etmək. b) emosionallıq, ehtirası gücləndirmək məqsədilə. c) əsərin məzmunundan irəli gələn tələblə əlaqədar. II hal publisistikada daha çox nəzm əsərlərindən istifadəyə aiddir. Publisistik əsərlərin əvvəlində və sonunda bədii üsluba məxsus təsvirlər, ya daxili psixoloji vəziyyəti əks etdirən proloq və epiloqlar olur. Məsələn, publisistik oçerklərdə, məqalələrdə, xatirələrdə bəzən haqqında yazılan şairin şeirindən epiloq kimi istifadə edilir. Məs.: M.Rahim S.Rüstəmə həsr etdiyi oçerki, onun (S.Rüstəmin) şeirindən götürülmüş misra ilə başlamışdır: «Oxuyun, bir qızıl kitabəm mən» (Rahim M. Xalqın istəyincə, 1971, s.121). Müəyyən parçalara diqqət yetirsək görərik ki, lirizm, obrazlılıq, deyim tərzinə görə heç də bədii əsərdən seçilmir. Publisistik üslubun bədiiliyə daha çox meyl edən növü bədii publisistikadır. Bəs bədii publisistika nə üçün bədiidir? Bizcə, bunu iki əsas səbəblə əlaqələndirmək olar: 1) janrın tələbatı ilə. Publisistikanın bəzi janrlarında məsələnin siyasi mahiyyəti daha mühüm yer tutur. Yeri gəldikcə obrazlı ifadələrin işlənməsinə baxmayaraq, bədiilik, obrazlılıq ikinci plana keçir. Xüsusilə, oçerk janrında bu bədiilik aydın təzahür edir. Elə oçerklə məqaləni fərqləndirən əsas əlamətlərdən biri də oçerkin bədiiliyə daha çox meyl etməsidir. Qeyd edək ki, Əvəz Sadıqın «Bəsti» oçerki «sənədli povest» və «povest» başlığı altında dərc olunurdu. Daha sonra dissertasiyada bədii publisistikanın bir növü olan *felyeton* üzərində geniş dayanılır. Felyetonlarda təsadüf olunan bədii üslub xüsusiyyətləri (felyetonların bədii əsər janrlarının formasında yazılması, hətta dram janrının tələblərinə uyğun olaraq səhnəcikləşdirilməsi, bədii obrazlardan istifadə olunması və s.) nümunələrlə geniş şərh edilir. Nəzmlə yazılan felyetonlara da toxunulur. *Pamflet, parodiya, memuar, ədəbi portret, portret-oçerk, esse, gündəlik, reklam* və digər janrlarda bədiilik faktlar əsasında geniş təhlil olunur. Bədii üslubda publisistika elementləri tarixi xronologiya üzrə qruplaşdırıldıqdan sonra həmin üslubun təsiri nəticəsində bədii ədəbiyyatda formalaşan (bax:cədvəl 2, s.35) təmayül və janrlar ədəblərimizin yaradıcılığından

gətirilən nümunələr əsasında geniş izah edilir: Belə bədii nümunələrdə publisist üsluba məxsus dil vahidlərindən bol-bol istifadə olunduğu qeyd edilir. «**Rəsmi və publisist üslubun qarşılıqlı əlaqəsi**» bölməsində qeyd edilir ki, publisist üslubun bütün janrlarında rəsmi üslub elementləri eyni dərəcədə işlənmişdir. Bu sahədə aparılan tədqiqatların əyani şəkildə əks olunması məqsədilə sxem tərtib edilmişdir (bax: sxem). Rəsmi üslub elementləri bədii publisistikada da özünü göstərir (məsələn, felyetonda). Qeyd edilir ki, publisist üslubun rəsmi üslubda təzahürünə isə daha çox inqilablar dövründə rast gəlmək olur. Xüsusilə, bəyanat, etiraz notaları və müraciətlərdə yüksək pafos, təbliğat, patetika, emosional ruh publisist üslub elementləri ilə yaradılır. Nümunələrdə tez-tez təsadüf olunan «xalqımız» ifadəsi, əsasən, publisist üsluba məxsusdur. Çünki publisist, adətən, xalqın, kütlənin adından danışır. Bəyanat, etiraz notaları və müraciətlərdə cümlələr publisist üslubda daha çox rast gəlinən xəbərlərlə də tamamlanır. Məsələn: «həyata keçmək ərəfəsindədir», ...«vəzifələri həyata keçirmək istəmir» və s. («Azadlıq» qəzeti, 14.12.1992).

«**Rəsmi və bədii üslubun qarşılıqlı əlaqəsi**». Dissertasiyada həmçinin qeyd edilir ki, rəsmi üslubda bədii üslub ünsürlərinə də mühari-bələr və inqilablar dövründə daha çox təsadüf olunur. Bu dövrdə xalq kütlələrinin psixologiyasına təsir etmək, onları səfərbər etmək və s. məqsədlərlə müraciətlərin, bəyanatların sayı artır, onlarda obrazlı deyim tərzii üstünlük təşkil edir. Bu da, təbii ki, bədii üsluba məxsus leksik-sintaktik vahidlərin köməyiylə reallaşır. Son illərin qəzetlərindən götürülmüş rəsmi üslub janrlarına aid nümunələrə diqqət yetirək: Biganəlik, qətiyyətsizlik, düşməyə öz *qanlı pəncəsini Qarabağın incisi* sayılan Şuşaya uzatmağa imkan verib («Azərbaycan gəncləri» qəzeti, 1.2.1992). Bu cümlədə «qanlı»-epitet, «pəncə», «Qarabağın incisi» - metaforalardır. Göründüyü kimi, bir cümlə daxilində üç bədii təsvir vasitəsindən istifadə olunmuşdur. Bəzən yazıçılar öz yaradıcılıqlarında rəsmi üslub janrlarının formalarından (ərizə, tərcümeyi-hal, xasiyyətnamə, arayış, əmr, müraciət və s.) istifadə edirlər. Rəsmi üslubun elementləri bədii üslubun, demək olar ki, bütün janrlarında özünü göstərir. Əlbəttə, roman, hekayə, povest, dram janrlarında əfsanə, alleqorik əsərlərə nisbətən qat-qat çox rəsmi üslub elementləri iştirak edir. Bu da onunla əlaqədardır ki, rəsmi üslub konkret faktlarla, real həyat hadisələri ilə bağlıdır. Povest, roman, hekayə, dram janrlarının süjetləri də real həyat hadisələri, həyati məsələlər üzərində qurulur. Bu baxımdan həmin janrlarla rəsmi üslub arasında əlaqə daha çoxdur. Alleqoriyalar, əfsanələrin süjetləri isə fantaziya, simvollar, arzular üzərində

qurulur. Bu baxımdan onlarla rəsmi üslub arasında əlaqə müəyyən qədər azdır. Lakin buna baxmayaraq, rəsmi üslub elementləri bədii ədəbiyyatın, demək olar ki, bütün janrlarında özünə yer tapır. Rəsmi üslub elementlərinin ən çox istifadə olunduğu ədəbiyyat növü – 60–70-ci illərdə yaranan «rəsmi» ədəbiyyat, əsasən, müharibə dövründə yaranan *siyasi ədəbiyyatdır: siyasi roman, inqilabi roman, siyasi lirika, siyasi detektiv* və s.. Dissertasiyada bu nəzəri faktlar müvafiq nümunələrlə təsdiq edilir, bədii ədəbiyyatda rəsmi üslub elementlərinin işlənmə məqsədləri araşdırılır, rəsmi və qeyri-rəsmi situasiyalarda onların işlənməsi təhlil edilir. Həmin elementlərin bədii üslubda işlənməsi ilə rəsmi üslubda işlənməsi arasında olan fərqlər müəyyənləşdirilərək təfərrüatı ilə şərh edilir. **«Epistolyar və publisist üslubun qarşılıqlı əlaqəsi», «Epistolyar və bədii üslubun qarşılıqlı əlaqəsi», «Rəsmi və epistolyar üslubun qarşılıqlı əlaqəsi», «Epistolyar və elmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsi», «Rəsmi və elmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsi»** bölmələrində bu əlaqələr tarixi və müasir aspektlərdə nəzərdən keçirilmiş, nümunələr əsasında təhlil edilmiş, maraqlı faktlar aşkara çıxarılmışdır.

«Leksik vahidlərin müasir Azərbaycan ədəbi dili üslubları arasındakı qarşılıqlı əlaqələrdə rolu» adlanan II fəsildə bədii və elmi, epistolyar və elmi, publisist və bədii, bədii və epistolyar, rəsmi və publisist üslubun leksik səviyyədə qarşılıqlı əlaqəsi məsələlərinə toxunulsa da, elmi və publisist, elmi və rəsmi, bədii və rəsmi üslubların qarşılıqlı əlaqəsi diqqət mərkəzində saxlanılır. Çünki elmi və publisist, elmi və rəsmi üslublar bir-birinə yaxın üslublardır. Bu baxımdan onların qarşılıqlı əlaqəsinin tədqiqi daha çox material verə bilər. Bədii və rəsmi üslublar isə bir-birilə ziddiyyət təşkil edən üslublardır. Bu baxımdan onların əlaqəsi, zidd üslublarda da qarşılıqlı əlaqə faktlarının üzə çıxarılması dilçilik nöqtəyindən maraqlı doğurur. II fəsil aşağıdakı bölmələrdən ibarətdir: 1. **«Üslubların leksik səviyyədə əlaqəsi»**. Burada bədii və elmi, epistolyar və elmi, publisist və bədii, bədii və epistolyar, rəsmi və publisist üslubların leksik səviyyədə əlaqəsi icmal şəklində nəzərdən keçirilir, vacib məqamlara toxunulur. Maraqlı faktlar aşkara çıxarılır. 2. **«Leksik vahidlərin publisist və elmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsində rolu»**. Tədqiqatın elmi üsluba məxsus leksik vahidlərin publisist üslubda işlənməsinə aid olan hissəsində göstərilir ki, alimlərlə müsahibələr, elmi əsərlərə, iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı və digər sahələrə aid publisist yazılar, demək olar ki, başdan-baş terminlər üzərində qurulur.

Terminlərin elmi üslubda işlənməsi ilə publisist üslubda işlənməsi

arasında müəyyən fərqlər mövcuddur. Terminlər publisist üslubda işlənərkən aşağıdakı cəhətlərə diqqət yetirilir:

a) təbliğ olunan ya haqqında danışılan elm sahəsinin elementar terminlərindən istifadə olunur. Məsələn: qrammatika (dilçilik), akustika (fizika), iks, iqrek, natural ədədlər (riyaziyyat) və s.. b) terminlərdən daha çox ümumişlək olanları istifadə olunur. Məsələn: şizofreniya, arterial təzyiq, dərman və s. (tibbə aid). c) geniş oxucu kütləsi üçün çətin anlaşılan terminlərdən istifadə olunanda isə həmin termin aydınlaşdırılır: 1) alınma terminlərdən istifadə olunanda. 2) arxaikləşmiş terminlərdən istifadə olunanda.

Publisist üslubda çətin anlaşılan terminlər üç üsulla geniş oxucu kütləsinə aydınlaşdırılır: a) Terminin izahı verilir. b) Terminin tərcüməsi verilir. c) Terminin sinonimi verilir. Dissertasiyada qeyd edilir ki, eyni həcmdə (hərəsindən 2 səhifə - 96 sətir olmaqla) elmi-kütləvi və elmi məqalələrdə terminlərin sinonim vasitəsilə izah olunması araşdırılmış və aşağıdakı nəticələr alınmışdır: elmi-kütləvi məqalədə – 4 dəfə, sırf elmi məqalədə – 2 dəfə. Bu da onu göstərir ki, sinonimlər vasitəsilə terminlərin kütlələrə çatdırılması publisist üsluba xas olan bir üsuldur.

Publisist üslubda terminlərin işlənməsi, əsasən, aşağıdakı məqamlarda özünü göstərir: 1) Müəyyən şəxsin (alimin, incəsənət ustasının, yazıçının və s.) həyat və yaradıcılığından, ya elmi əsərdən danışılanda həmin sahəyə aid terminlər orda öz əksini tapır. Məsələn, kimyadan danışılanda: «Kimyəvi analiz», «kimyəvi üsul», «kalsium», «barium» və s.; ginekologiyadan danışılanda: «mama», «rezus-amil», «abort» və s.. 2) Müəyyən məsələ haqqında informasiya verildəndə həmin sahəyə uyğun terminlər orda öz əksini tapır. Məsələn: «Tbilisidə qaz qıtlığı olacaqmı?» xəbərində «Mazdok-Qazıməmməd» kəmərinə baş vermiş qəzanın nəticələrindən danışarkən müəllif ümumişlək sözlərlə yanaşı, tez-tez «qaz», «qaz kəməri», «qaz boruları», «kubmetr», «qəza», «diametr» terminlərini işlədir ki, bu da texniki terminlərdir («Səhər» qəzeti, 12.11.1991). Terminlərdən bəzən məcazi mənada da istifadə olunur. Bu isə əsərin təsir qüvvəsini, emosional gücünü daha da artırır, bəzən isə terminlər komik effekt yaradır. Elmi üslub üçün şərti işarələr, simvollar xarakterikdir¹. Biz ona görə şərti işarələrdən və simvollardan leksika bəhsində danışırıq ki, onlar ayrı-ayrı terminlərin - leksik vahidlərin qrafik sinonimidir. Bəzi hallarda publisist üslubda da belə işarələrə rast gəlirik: Dissertasiyada

¹ Quliyeva A. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin elmi üslubu: Filol.elm.nam. ... dis. Bakı, 1989, s.79.

müvafiq nümunələr gətirilmişdir. Şerti işarələr və simvollar publisist üslubda işlənəndə məcazi xarakter daşıyır. Disertasiyada elmi üsluba məxsus leksik vahidlərin publisist üslubda işlənmə halları təhlil edildikdən sonra publisist üsluba məxsus leksik vahidlərin elmi üslubda işlənməsi faktları nəzərdən keçirilir. Göstərilir ki, publisist üslubun səciyyəvi leksik xüsusiyyətləri sinonimlərin, onomastik vahidlərin cərgələr halında işlənməsidir. Çünki belə cərgələr oxucuda hiss-həyəcan yaranmasına kömək edir, yüksək pafos yaradır. Digər tərəfdən, publisistin daxili aləmindəki təlatümü büruzə verir. Sinonimik cərgələrdən əsərin təsir gücünü artırmaq, onun dilini zənginləşdirmək məqsədilə istifadə olunur. Müəllif oxucunun diqqətini müəyyən söz üzərində cəmləşdirmək məqsədilə onun sinonimlərini də verir. Publisist üslubda onomastik cərgələr üslubi effekt yaradır. Elmi üslubda da belə cərgələrə təsadüf olunur. Bəzən onlar elmilik nöqteyi-nəzərindən əsərə daxil edilir. Bəzən isə antroponimik cərgələr üslubi funksiya daşıyır (xüsusilə, elmi-kütləvi əsərlərdə, ədəbiyyatşünaslıqda, fəlsəfəyə, tarixə aid əsərlərdə). Məhz bu hala publisist üslubun elmi üsluba təsiri kimi baxmaq lazımdır. Belə antroponimik cərgələrdə müəllif müsbət münasibət bəslədiyi şəxslərin adlarını bir cərgədə, mənfi münasibət bəslədiyi şəxslərin adlarını isə ayrı cərgədə verir, onları bir-birinə qarışdırmır. Antroponimik cərgələrin verilməsində müəyyən qanunauyğunluq müşahidə olunur: a) bədii əsər personajlarının adları sadalanır; b) real şəxsiyyətlərin (əksərən şair, yazıçı, filosofların) adları sadalanır. Bəzən məşhur yazıçıların təxəllüsü verilir. Məsələn, «Sabir», «Müşfiq», «Vurğun» və s.. Təxəllüslərin verilməsi isə cümlənin emosional təsirini daha da qüvvətləndirir, onun pafosunu artırır. Onomastik vahidlərdən toponimik cərgələrin də elmi üslubda özünəməxsus üslubi rolu vardır. Onlar fikrin emosional gücünü artırmağa xidmət edir.

3. «Leksik vahidlərin rəsmi və elmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsində rolu». Rəsmi üslubun tədqiqatçısı R.Adilov yazır ki, «Diplomatik sənədlərdən fərqli olaraq, dövlət sənədlərinin dilinin əsas tərkibini terminlər təşkil edir»¹. Rəsmi üslubda terminlər, əsasən, müəyyən elm sahəsinə aid verilən qərarlarda, yaxud müxtəlif rəsmi sənədlərin elm haqqında olan bölmələrində (məsələn, qurultay, plenum materiallarında) öz əksini tapır.

Dissertasiyada elmi üsluba məxsus terminlərin elmi üslubda işlənməsi ilə rəsmi üslubda işlənməsi arasında mövcud olan fərqlər də araşdırılmışdır. Rəsmi üslub terminlərinə elmi üslubda, əsasən, tarix, ictimaiyyət,

¹ Адилев Р. Официальный стиль современного азербайджанского литературного языка: Дис. ...канд.фил.наук. Баку, 1979, стр.56.

ədəbiyyat, bəzən də dilçilik elmlərinə dair yazılmış əsərlərdə təsadüf olunur. «Qərar», «qətnamə», «proqram», «bəyanat», «bəyannamə», «müqavilə» və s. bu kimi terminlərə, yəni rəsmi sənəd adlarını bildirən terminlərə daha tez-tez rast gəlmək olur. Rəsmi yığıncaqların adlarını bildirən terminlərin də elmi üslubda xüsusi rolu vardır: «qurultay», «parlament» və s..Elmi üslubda rəsmi terminlərə, əsasən, aşağıdakı hallarda təsadüf olunur: 1) Elmi əsərdə dövrün ictimai-siyasi mənzərəsi təsvir olunanda. 2) Müəllif əsərdə qarşıya qoyduğu elmi problemlərlə birbaşa əlaqəsi olan rəsmi proseslərdən danışanda. Qeyd etməliyik ki, yuxarıda şərh etdiyimiz hallara, əsasən, ictimai, humanitar elmlərə aid əsərlərdə təsadüf olunur (tarixə, ictimaiyyətə, ədəbiyyatşünaslığa, sənətşünaslığa, kinoşünaslığa, teatrşünaslığa aid elmi əsərlərdə). Çünki siyasi-ictimai vəziyyətin bu elm sahələrinə təsiri daha çoxdur. 3) Rəsmi sənədin obyektini ilə elmi əsərin obyektini eyni olanda. 4) Müəyyən elm sahəsi ilə bağlı olan rəsmi sənədlərdən, qərarlardan danışılarda.

4.«Leksik vahidlərin bədii və rəsmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsində rolu». Rəsmi üsluba məxsus terminlər bədii üslubda bəzən rəsmi situasiyanı düzgün vermək üçün, bəzi hallarda isə əsərə bədilik gətirmək məqsədilə işlənir. Bu zaman onlar: a) metaforalar şəklində işlənir. Məsələn: Əncir qurusu, ərik qurusu, zöğal qurusu, bunlar çox olur, iclas qurusu isə tək-tək olur (Mir Cəlal, Seçilmiş əsərləri, III c., 1968, s.266). (Bu nümunədə «iclas qurusu» dedikdə iclasbaz bir adam nəzərdə tutulur). Dissertasiyada rəsmi üslub termininin iştirakilə düzələn metaforalar bu cür qruplaşdırılır: cansız əşyalara məxsus xüsusiyyətlərin canlılar üzərinə keçirilməsi yolu ilə yaranan metaforalar (iclas qurusu və s.); cansız əşyalara məxsus xüsusiyyətlərin cansız əşyalar üzərinə keçirilməsi yolu ilə yaranan metaforalar (yağlı töhmət, həyata vəsiqəsi və s.); canlılara məxsus xüsusiyyətlərin cansız əşyalar üzərinə keçirilməsi yolu ilə yaranan metaforalar (töhmət şapalağı və s.); b) yazıçılar əsərlərinə bədilik gətirmək məqsədilə bəzən rəsmi üslub terminlərini epitetlərlə də işlədirilər (*odlu iclas* və s.).

Dissertasiyada bədii üslubda rəsmi üslub terminlərinin omonimliyi, antonimliyi və sinonimliyi məsələlərinə də toxunulmuş, «kağız» sözünün, bədii üslubda işlənən rəsmi üslub terminlərinin sinonimliyində oynadığı rol xüsusi qeyd edilmişdir. Çünki rəsmi üslub termininin «kağız» sözü ilə sinonimliyi rəsmi üsluba yox, bədii üsluba məxsusdur. Məsələn: kağız – rəsmi məktub.

Kərəmov: Mane olma, görürsən ki, raykoma kağız yazıram.

Şeyda: Mən onu demək istəyirəm ki, rayon partiya komitəsinə *məktub* yazmaqdan əvvəl, arabaları təmir etmək lazımdır (Rəhman S. Seçilmiş əsərləri, IV c., 1977, s.11). Rəsmi üslubda isə rəsmi sənədin sinonimi kimi «kağız» sözü yox, «sənəd» sözü işlənir: Həmin *akt* 30-cu illərin kütləvi repressiyasının məntiqi davamı olub, türk xalqlarının milli özünüdərk prosesinin qarşısını almaq, onları təcridcən yadlaşdırıb bir-birindən uzaqlaşdırmaq məqsədi güdüdü.

... Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Milli Şurası bu *sənəddə* yol verilmiş tarixi ədalətsizliyi aradan qaldırmaq üçün qərara alır («Xalq» qəzeti, 1.1.1992). Bədii üslubda rəsmi üslub terminlərinin sinonimliyinin yaranma yolları göstərilir.

Dissertasiyada rəsmi üslub terminlərinin hikmətli sözlər, zərb-məsəllərin tərkibində işlənərək bədii ədəbiyyata gətirilməsi halları da təhlil edilir. Ümumişlək sözlərin bədii üslubda həm ümumişlək söz, həm də rəsmi termin kimi (dindirmək, qonaq, səs, iş və s.), rəsmi terminlərin isə həm rəsmi termin, həm də ümumişlək söz kimi (iddia, qərar, tədbir, şahid və s.) işlənmə məqamları geniş materiallar əsasında nəzərə çatdırılır.

Bədii üslubda işlənən rəsmi üslub terminləri məzmun dairəsinə görə qruplaşdırılır, statistik yönümdən işıqlandırılır: Daha sonra bədii üsluba məxsus leksik vahidlərin (obrazlılıq yaradan sinonimlərin, antonimlərin, çoxmənalı sözlərin, metaforaların, metonimiyaların, epitetlərin, emosional-ekspressiv leksikanın bəzi laylarının) rəsmi üslubda daha çox müraciət, etiraz notaları və bəyatlarda, özü də, əsasən, müharibə və inqilablar dövründə istifadə edilməsinə dissertasiyanın bu fəslində xüsusi diqqət yetirilir. «Ölmək» sözünün rəsmi üslubda təsadüf edilən, evfemistik xarakter daşıyan 10 frazeoloji sinonimi göstərilir. Bildiyimiz kimi, müasir Azərbaycan ədəbi dilinin bədii üslubu üçün antonimlərin üslubi funksiya daşması xarakterikdir. Bədii üslubun bu xüsusiyyətinə bəzən rəsmi üslubda da təsadüf edilir. Antonimlər bir sıra məqsədlərlə rəsmi üsluba gətirilir: imtiyazlı siniflərə nifrət; müqayisə yaratmaq və s. (dissertasiyada bu tezislər nümunələrlə təsdiqlənir).Antonimlər vasitəsilə yaranmış idiomatik ifadələrə rəsmi sənədlərdə tez-tez rast gəlmək olur ki, bu da emosionallığa, obrazlılığa xidmət edir. Bədii dil başdan-başa məcazlar sistemidir. Daha obrazlı ifadə etsək: «məcazlarla doyurulmuş dildir»¹. Məcəzilik bədii üslubun leksikasını səciyyələndirən ən mühüm əlamətdir. Rəsmi üslubda məcazların ən çox istifadə olunan növü metaforadır. Metaforaların bədii

¹ Abbasova A. Dilçilik və bədii mətn, Bakı, 1990, s.9.

üslubda işlənməsinin rəsmi üslubda işlənməsindən bir sıra fərqli cəhətləri də var: 1) Bədii üslubda genişlənmiş metaforalar çox işlənir. Belə ki, 6 və daha çox komponentli metaforik birləşmələrə təsadüf olunur. Rəsmi üslubda isə daha çox yığcam metaforalardan istifadə olunur. 2) Bədii üslubda bir cümlədə bir neçə metaforanın olması qanunauyğun haldır. Rəsmi üslubda isə buna nadir hallarda təsadüf olunur. Bəzən rəsmi üslubdakı metaforalar qeyri-emosional olur, ştamp xarakteri daşıyır. Məsələn: *qanunun qüvvəyə minməsi*.

Bu ifadələr heç də bədiilik yaratmaq, emosiyalara təsir etmək məqsədi daşımır. Lakin rəsmi üslubda bədiilik xarakteri daşıyan, oxucularda hiss-həyəcan oyatmaq, ya da fikrin təsir gücünü artırmaq məqsədilə işlənən metaforalar da çoxdur.

Dissertasiyada bu qəbildən olan metaforaların yaranma yolları, işlənmə məqamları təsvir və təhlil edilir. Rəsmi üslubda təsadüf olunan metonimiyalar növlərinə görə qruplaşdırılır.

Rəsmi üslubda bəzən epitetlərə də təsadüf olunur, onlar bir neçə məqsədlə işlənir: 1.obrazlılıq yaradır: *tale yüklü* qanun və qərarlar, *nəhəng* layihə və s.. 2.yüksək pafos yaratmağa xidmət edir: *şanlı tarix, fədakar* əmək və s.. 3.müsbət emosiyalar yaratmaq məqsədilə işlənir: *gözlə* imkan, *görməli ziyalılar* və s..4.mənfi emosiyalar yaratmaq məqsədilə işlənir: *uydurma* problem və s..

Epitetlərdən son dövrdə müraciət və bəyanatlarda tez-tez təsadüf olunan «qanlı» sözünün mövqeyi xüsusi şərh edilir. Rəsmi üslubda işlənən epitetlərin növləri müəyyənləşdirilir.

III fəsil «**Morfoloji vahidlərin müasir Azərbaycan ədəbi dili üslubları arasındakı qarşılıqlı əlaqələrdə rolu**» adlanır. Birinci bölmədə («**Üslubların morfoloji səviyyədə əlaqəsi**») morfoloji kateqoriyaların üslub yaratma funksiyasına aid dilçilikdə mövcud olan fikirlərə münasibət bildirilir. Elmi və epistoluar, bədii və elmi, rəsmi və publisist üslubların əlaqəsində morfoloji kateqoriyaların rolundan bəhs edilir, bəzi statistik tədqiqatların nəticələri açıqlanır. Fəslin «**Morfoloji vahidlərin publisist və elmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsində rolu**» adlanan ikinci bölməsində göstərilir ki, elmi üslubda isimlərin təkdə işlənilməsi cəmi bildirməsi xüsusiyyətinə publisist üslubda da təsadüf olunur. Çünki publisist üslub da elmi üslub kimi ümumiləşdirmə xüsusiyyətinə malikdir. Məsələn: *Müəllim də tərbiyə* edir, *yazıçı da* (Vahabzadə B. Gəlin açıq danışmaq, 1983, s.78). Bu cümlədə «müəllim», «yazıçı» dedikdə müəllif tək bir müəllimi, bir yazıçını yox, ümumiyyətlə, yazıçıları, müəllimləri nəzərdə tutur. Yeri gəlmişkən,

deyə ki, publisistikanın əsas obyektii insanlardır. Bu söz publisistikada çox vaxt təkdə işlənir, amma həmişə cəmi bildirir. Elmi üslub üçün səciyyəvi xarakter daşıyan, bunun əksinə olan prosesdən, yəni morfoloji kateqoriyanın—«biz» əvəzliyinin cəmdə işlənib təkii bildirməsi xüsusiyyətdən də publisist üslubda istifadə edilir, çünki publisist çox vaxt çoxluğun fikrini bildirir, bəzən isə bu əvəzliyi hörmət mənasında işlədir. Publisist üslubun sütunu – fakt olduğu üçün burada sayların rolundan xüsusi danışılır. Məlumdur ki, bir sıra fellər elmi üslubda artıq şamp şəklini almışdır. Məsələn, nəzərdə tutmaq, qeyd etmək, rol oynamaq, ifadə etmək, qeyd olunmaq və s.. Bu fellərə, əsasən, elmi əsər, elmi konfrans, məruzə və danışlqlar haqqında verilən bildiriş xarakterli məlumatlarda rast gəlmək olur. Elmi üslubda felin zamanları içərisində indiki zaman xüsusi yer tutur. Bu onunla əlaqədardır ki, indiki zaman keçmiş və gələcək zamanlardan fərqli olaraq, bəzən bütün zamanlara aid ola bilir və ümumiləmiş, mücərrəd zamanı bildirir. Elmi qanun və nəzəriyyələr konkret bir zaman vahidi üçün yox, bütün zamanlar üçün nəzərdə tutulduğundan indiki zaman bu üslubda çox işlənir. Publisist üslubda bu xüsusiyyətdən publisistin mühakimələrində istifadə olunur. Daha sonra dissertasiyada publisist üslubun elmi üslubda təsadüf olunan xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir. Publisist üslubda isimlərin üslubi xüsusiyyətlərindən biri onların cərgələr halında işlənməsidir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, elmi üslubda, əsasən, mücərrəd isimlər cərgəsi üslubi funksiya daşıyır, fikirlərə, cümlələrə emosionallıq gətirir – bu da publisist üslubdan irəli gələn xüsusiyyətdir.

Publisist üslub üçün xüsusi isimlərin cəmdə işlənərək üslubi effekt yaratması səciyyəvidir. Çünki bu üsul emosionallıq yaratmağa, fikrin təsir gücünü artırmağa xidmət edir. Bəzən elmi üslubda da belə xüsusiyyətə rast gəlirik. Müəlliflərin öz yazdıqlarına, təsvir etdiyi hadisələrə, əşyalara emosional münasibətini bildirməsi ən çox publisist üslubun xüsusiyyətidir. Bəzən elmi üslubda da bu xüsusiyyətə təsadüf olunur. Müəlliflərin öz əsərlərində təqdim etdikləri, adını çəkdiyi nöqsanlara, proseslərə və s.-yə münasibətinin bildirilməsində sifətlər mühüm rol oynayır. Münasibət isə mənfi və müsbət olduğu üçün müəlliflər mənfi və müsbət çalarlı sifətlərdən istifadə edirlər. Morfoloji kateqoriyaların cərgələnməsi publisist üslubda üslubi bir priyom olduğu kimi, mənfi və ya müsbət çalarlı sifətlərin cərgələnməsi də üslubi effekt yaradır. Belə cərgələrdən emosionallıq yaratmaq məqsədilə elmi üslubda istifadə olunur. Bəzən mənfi və müsbət çalarlı sifətlər cərgələr şəklinə bir cümlə daxilində işlənərək antitezalar yaradır. Ümumiyyətlə, isim və sifətlərin cərgələr halında işlənərək üslubi

effekt yaratması humanitar, ictimai elmlərə aid yazılmış elmi əsərlər üçün səciyyəvidir. Hər bir üslubun səciyyəvi felləri olduğu kimi, publisist üslubun da səciyyəvi felləri vardır. Məsələn: «qədəm basmaq», «mübarizə aparmaq», «tərənnüm etmək», «müdafiə etmək», «mübarizə etmək», «təkmilləşdirmək», «əks etdirmək», «çalışmaq» və s. fellər publisist üslubun səciyyəvi fellərindəndir. Bu fellərə bəzən elmi üslubda da təsadüf edirik (xüsusilə, elmi-kütləvi, fəlsəfəyə, ədəbiyyatşünaslığa aid əsərlərdə). Publisist üslubda zərflərdən «bu gün» - indiki, «sabah» isə gələcək zamanın qarşılığı kimi işlənir və mücərrəd zamanı bildirir (burada zaman məfhumu altında qrammatik zaman nəzərdə tutulmur). Yəni müəllif «bu gün» dedikdə hal-hazır, «sabah» dedikdə isə gələcəyi nəzərdə tutur. Bu zərflər I növbədə indimiz və gələcəyimizin simvolları kimi publisistikada işlənir. Bəzən bu xüsusiyyət elmi üslubda da özünü göstərir.

Üçüncü bölmə «**Morfoloji vahidlərin elmi və rəsmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsində rolu**» adlanır. Burada aşağıdakı məsələlərə toxunulur:

Elmi üslubun səciyyəvi morfoloji xüsusiyyətlərindən – isimlərin təkdə işlənilib cəmi bildirməsi xüsusiyyətinə rəsmi üslubda da rast gəlmək olur.

Elmi üsluba məxsus bir çox səciyyəvi fellər rəsmi üslubda, xüsusilə, qanunların dilində öz əksini tapır. Məsələn, şərh edir, səbəb olur, qeyd edir, göstərir və s. (dissertasiyada bu fellərin iştirakilə olan nümunələr gətirilir).

Rəsmi üslubda da bəzən indiki zaman mücərrəd xarakter daşıyaraq bütün zamanlara aid olur, xüsusən, qanunların, kodekslərin dilində bu, üstünlük təşkil edir. Çünki elmi qanunlar kimi, rəsmi qanunlar da uzun müddət üçün nəzərdə tutulur. Dissertasiyada rəsmi üsluba məxsus morfoloji kateqoriyaların elmi üslubda işlənmə halları nəzərdən keçirilmişdir. Göstərilmişdir ki, felin növlərindən rəsmi üslub üçün xarakterik olanı məchul növüdür ki, ona elmi üslubda da tez-tez təsadüf olunur. Çünki rəsmi üslubda olduğu kimi, elmi üslubda da subyekt arxa, obyekt isə ön plana keçir. Elmi üslubda felin məchul növü, əsasən, aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir: 1) Hamı tərəfindən qəbul olunmuş təriflərin formalaşmasında iştirak edir. Bu zaman bir qayda olaraq, «demək» felinin məchul növündən istifadə olunur; 2) Qəbul olunmuş elmi qaydaların ifadə olunmasında iştirak edir; 3) Rəsmi sənədlərdən, elmi əsərlərdən sitatlar gətiriləndə istifadə olunur. Məsələn: «qərarda deyilir», «qərarda göstərilir» və s.. Elmi üslubda felin bu növü ilə düzələn xüsusi ştamplar da vardır: ifadə olunmuşdur, nəzərə alınmışdır, nəzərdə tutulur və s.. Ə.Cavadov yazır ki, «ictimai elmlərə felin

vacib şəkli rəsmi üslubdan gəlmişdir»¹. Cavadovun bu fikrini eynilə dəqiq elmlərə də aid etmək olar. Felin vacib şəklinin işlənməsinə elmi üslubda, əsasən, müəyyən nəticələrin alınması üçün lazımi əməliyyatların keçirilməsi vacib olanda rast gəlmək olur. Bəzən misalların, çalışmaların, tapşırıqların şərtində də felin vacib şəklindən istifadə olunur. Məsdərin rəsmi üslubun morfoloqiyasında xüsusi mövqeyi vardır. Rəsmi üslubda məsdər - qanunların formalaşmasında, tapşırıqların verilməsində bir morfoloji kateqoriya kimi fəal işlənir. Xüsusilə də, «məsdər + lazımdır» modeli birləşmələr rəsmi üslub üçün daha xarakterikdir. Çünki «lazımdır» - icraya çağıran predikatdır. Rəsmi sənədlər isə icra prosesi ilə sıx bağlıdır. Elmi üslubda bu modeldən gələcəkdə görülməsi lazım olan işləri oxucunun nəzərinə çatdıranda istifadə olunur. Məsələn: Xəstəyə uzun müddət massaj *təyin etmək lazımdır* (Salayeva Z. Sınır xəstəlikləri, 1983, s.163).

Dördüncü bölmədə «**Morfoloji vahidlərin bədii və rəsmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsində rolu**» təhlil edilir. Tədqiqatın rəsmi üslub xüsusiyyətlərinin bədii üslubda təzahürünə həsr olunan hissəsində göstərilir ki, rəsmi üslubun bəzi xüsusiləşmiş sifətləri bədii üslubda da işlənir. Onlar keyfiyyət bildirməkdən çox, rəsmi termin yaradıcılığında iştirak edən komponent kimi çıxış edir. Məsələn: *ali məhkəmə, ümumi iclas* və s..

Belə sifətlərin iştirakı ilə düzələn birləşmələr bədii üslubda aşağıdakı hallarda işlənir: a) qeyri-rəsmi situasiyalarda. Məsələn, ailə münaqişələri zamanı; b) rəsmi situasiyalarda.

Müəyyən hallarda bədii üslubda eyni sifətlə düzəlmiş bir neçə rəsmi üslub termini iştirak edir: *ümumi iclas, ümumi məsələlər*. Bəzən rəsmi üsluba məxsus sifətlər bədii üslubda işlənməyə rəsmi üslubda işlənməyən (II fəsildə «kağız» sözünün bədii üslubdakı rolundan danışarkən bu məsələyə toxunmuşuq) müxtəlif kombinatorik variantlar da əmələ gətirir. Məsələn: *rəsmi kağız, möhürlü kağız* və s.. Daha sonra dissertasiyada bədii üslubda işlənməyən, rəsmi üsluba məxsus fellər əmələgəlmə üsullarına görə qruplaşdırılır. Rəsmi üslub felləri bədii əsərdə komik situasiya yaratmaq üçün də istifadə olunur. Bədii üslubda rəsmi üsluba məxsus fellərin adi danışmaq üçün işlənməyən öz rəsmiliyini itirərək ümumişlək xarakter kəsb etməsi prosesi müşahidə olunduğu kimi, bunun əksinə olan proses, yəni ümumişlək fellərin rəsmi çalar qazanaraq rəsmi situasiyalarda işlənməsi prosesi də müşahidə olunur. Felin əmr şəkli rəsmi üslub üçün səciyyəvi olan morfoloji kateqoriyadır. Bədii üslubda felin əmr

¹ Cavadov Ə. Elmi üslub: Azərbaycan dilinin üslubiyatı, Bakı, 1990, s.30.

şəkli əsərə rəsmi çalar vermək məqsədilə müəyyən bir işə çağırış, tapşırıq, şüar, əmr xarakterli cümlələrin tərkibində işlənir (dissertasiyada buna aid nümunələr verilmişdir). Felin məsdər forması bütün üslublarda işlənir. Lakin «rəsmi üslubda digər üslublara nisbətən əmrlərdə, nizamnamələrdə, qərarlarda məsdər daha çox işlənir»¹. Bədii üslubda məsdərin əmr, nizamnamələrin dilinə yaxın olaraq, yaxud rəsmi ifadələr şəklində işlənməsinə məhz rəsmi üslubun xüsusiyyəti kimi baxılmalıdır. Məsələn: *Akt bağlamaq* olar (Rəhman S. Seçilmiş əsərləri, IV c., 1977, s.278). Bu da bədii üslubda rəsmi prosesləri olduğu kimi vermək məqsədi daşıyır. Bədii üsluba məxsus olan, fikrə obrazlılıq gətirən morfoloji kateqoriyalar bəzən rəsmi üslubda da işlənir. Onlar bədii üslubda olduğu kimi, rəsmi üsluba da obrazlılıq, emosionallıq gətirir. Daha sonra cəm şəkilçisi olan «-lar (2)» şəkilçisinin üslubi imkanlarından danışılır.

IV fəsil «**Sintaktik vahidlərin müasir Azərbaycan ədəbi dili üslubları arasındakı qarşılıqlı əlaqələrdə rolu**» adlanır. Fəslin əvvəlində («**Üslubların sintaktik səviyyədə əlaqəsi**») sintaktik kateqoriyaların üslubi imkanlara malik olub-olmaması haqqında dilçilikdə olan fikirlər nəzərdən keçirilir, saf-çürük edilir. Elmi və epistoluar, publisist və bədii, rəsmi və publisist, bədii və elmi üslubların əlaqəsində mühüm rol oynayan sintaktik kateqoriyalar təhlil edilir, deyilən fikirlər müvafiq üslublardan gətirilən nümunələrlə əsaslandırılır. Bu fəsil də digər fəsillər kimi dörd bölmədən ibarətdir. «**Sintaktik vahidlərin publisist və elmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsində rolu**» adlanan ikinci bölmədə elmi üsluba məxsus sintaktik kateqoriyaların publisist üslubda və əksinə, publisist üsluba məxsus sintaktik kateqoriyaların elmi üslubdakı mövqeyi şərh edilir. Qeyd edilir ki, elmi üslub üçün səciyyəvi xarakter daşıyan mübtədalara (bu və ya digər elm sahəsinə aid olan terminlərlə yaxud «müəllif», «tədqiqatçı» sözlərilə, alimin ad-familiyası ilə ifadə olunmuş mübtədalara) bəzən publisist üslubda da təsadüf olunur. Onu da qeyd edək ki, belə mübtədalara elmlə, alimlə bağlı verilən qısa xəbərlərdə, publisistik məqalələrdə daha çox təsadüf olunur. Elmi konfrans, elmi və rəsmi yığıncaqlar haqqındakı məlumatlarda xəbər, əsasən, elmi üslubun xüsusiləşmiş felləri ilə ifadə olunur: müəyyən edilmişdir, xarakterizə olunur və s.. Elmi üsluba xas olan «məsələn», «misaılçün», «deməli», «doğrudur», «beləliklə», «şübhəsiz» və s. bu kimi ara sözlər publisist üslubda da iştirak edir və bu üsluba arqumentlilik gətirir, müəllifin yazılana münasibətini bildirir.

¹Adilov R. Rəsmi üslub: Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı, 1990, s.37 .

Elmi üslubun sintaksisi üçün tabeli mürəkkəb cümlələrin işlənməsi xarakterikdir. A.Qvozdev elmi üslub üçün mürəkkəb cümlələrin xarakterik olduğunu onunla izah edir ki, mürəkkəb cümlələrdə məntiqi əlaqələr (səbəb-nəticə, səbəb-məqsəd, şərt, əsaslandırmaq və nəticə çıxarmaq) daha böyük dəqiqliklə ifadə edilir¹. Tabeli mürəkkəb cümlələrdə isə bu əlaqələr tabesiz mürəkkəb cümlələrə nisbətən daha möhkəmdir. Elmi üslubda işlənən tabeli mürəkkəb cümlələr içərisində baş cümləsi elmi üsluba məxsus xüsusi ştaplardan ibarət olan cümlələr mühüm yer tutur. Publisist üslubda belə cümlələrə, əsasən, rəsmi sənədlərlə, elmlə əlaqədar olan materiallarda təsadüf edilir: *məlumdur ki, onu da qeyd etmək lazımdır ki və s..* Bəzən publisist üslubda fikri oxucuya daha yaxşı izah etmək məqsədilə elmi üslubdan sitatlar gətirilir.

Məlumdur ki, ümumiyyətlə, deyilən fikrə uyğun olaraq, onu təsdiq etmək məqsədilə sitatların gətirilməsi elmi üslubun xüsusiyyətidir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu xüsusiyyətə bəzən publisist üslubda da təsadüf olunur. Ancaq sitatların elmi üslubda işlənməsi ilə publisist üslubda işlənməsi arasında maraqlı bir fərq vardır. Belə ki, elmi üslubda sitatların mənbəyi mütləq göstərməli olduğu halda, publisist üslubda bu mənbə göstərilməyə də bilər. Bir üsluba məxsus leksik-qrammatik kateqoriyalar digər üslublarda işləndiyi kimi, leksik-qrammatik kateqoriyaların məcmusu olan, bir üsluba məxsus mətnlər də digər üslublarda işlənir. Publisist üslubda işlənən elmi mətnlər məqalələrin elmi dəyərini artırır, müəllif fikirlərinin sübutuna kömək edir, oxucunun diqqətini əsas məsələyə yönəldir. Publisist üslubda mətn bəzən bir cümlədən ibarət olur (məsələn: qısa xəbərlərdə). Lakin iri mətnlərin qurulmasında elmi üslubun mətnyara-dan vasitələrindən də istifadə olunur. Publisist üslub nümunələri üzərində aparılan tədqiqat göstərir ki, həmin üslubda elmi üslubun, əsasən, aşağıdakı mətnyara-dan vasitələrindən istifadə olunur: «Yuxarıda qeyd edildiyi kimi», «yuxarıda göstəriləndiyi kimi», «bütün bu deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki», «deyilənləndən aydın olur ki», «tutaq ki», «qeyd etmək lazımdır ki», «bundan başqa», «göründüyü kimi», «nəzərə alaraq ki», «beləliklə», «deməli», «məsələn», «çox güman ki», «görünür» və s..

Daha sonra dissertasiyada publisist üslubda ritorik sual cümlələrinin rolundan danışılır və həmin üslubda sual cümlələrini əmələ gətirən vasitələrin (sual ədatları, sual əvəzliliklərinin) elmi üslubda ritorik sualların yaradılmasında istifadəsi faktlarla təsdiq edilir. Ardıcıl əmr cümlələrinin,

¹ Гвоздев А.Н.Очерки по стилистике русского языка. Москва, 1955, стр.373.

sual cümlələrinin, nida cümlələrinin elmi üsluba publisist üslubdan gəlidiyi elmi nəticələrlə əsaslandırılır. Qeyd edilir ki, mübtədaların antroponimik cərgələrlə ifadə olunmasına da publisist üslubun elmi üslubdakı xüsusiyyəti kimi baxılmalıdır (çünki üslubi cərgələnmə məhz publisist üsluba məxsusdur): Elmi üslubda, xüsusilə, elmi-kütləvi əsərlərdə, humanitar elmlərə aid yazılmış əsərlərdə publisist üsluba məxsus standart xəbərlər işlənir. Həmcins üzvlərin publisist üslubdakı üslubi rolu bundan ibarətdir ki, onlar cərgələr əmələ gətirir. Cərgələr də publisist üsluba məxsus xüsusiyyət olaraq emosionallığa xidmət edir. Həmin məqsədlə elmi üslubda da bu cərgələrdən istifadə olunur. Söz-cümlələr publisist üslubun sintaksisində mühüm yer tutur. Müəllif öz verdiyi suallara cavab verəndə, yaxud ifadə etdiyi fikirlərə qarşı münasibətini bildirəndə söz-cümlələrdən istifadə edir. Bu zaman o, inkar və təsdiq mənalı söz-cümlələr işlədir. Onlardan həmin məqsədlə elmi üslubda da istifadə olunur.

C.Məmmədov yazır ki, əlavələrin işlənməsi daha çox publisist üsluba xasdır.¹ Bu da ondan irəli gəlir ki, publisist üslubda müəllif elmi üslubdan fərqli olaraq yazdıqlarını bir qrup adam üçün yox, hamı üçün – kütlə üçün anlaşılıqlı etmək istəyir. Elmi üslubda bu xüsusiyyət özünü daha çox elmi-kütləvi əsərlərdə göstərir. Çünki adından göründüyü kimi, elmi-kütləvi üslubun da məqsədi məhz kütləyə informasiya verməkdir. Belə ki, 100 səh. sırf elmi, 100 səh. də elmi-kütləvi üslubda yazılmış material üzərində aparılan müqayisəli hesablama göstərir ki, sırf elmi əsərin 100 səhifəsində cəmi 90 əlavə işləndiyi halda, elmi-kütləvi əsərin 100 səhifəsində 400 əlavə işlənməmişdir. Elmi-kütləvi əsərlərdə əlavələrin sayının belə çox olması orada terminlərin işlənməsi ilə izah olunur: a) I halda terminin ümumişlək variantı əlavə kimi verilir ki, onun mənası oxucu kütləsinə aydın olsun; b) II halda isə əvvəl terminin ümumişlək variantı verilir. Sonra onun termin variantı əlavə şəklində (mətərizə içərisində və ya tiredən sonra) gəlir. Dissertasiyada müvafiq nümunələr verilmişdir. Elmi üslubda yeri gəldikcə, publisist üslubda yazılmış mətnlərə də təsadüf olunur. Onlara, adətən, humanitar, ictimai elmlərə dair yazılmış elmi əsərlərdə, elmi-kütləvi əsərlərdə rast gəlirik. Onu da qeyd edək ki, belə mətnlər elmi əsərlərin ya giriş hissələrində, ya da sonluqlarında özünü göstərir.

«Sintaktik vahidlərin rəsmi və elmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsində rolu» adlanan üçüncü bölmədə göstərilir ki, rəsmi üslubun sintaksisi bir çox cəhətlərdən elmi üslubun sintaksisinə yaxındır. Lakin buna

¹ Мамедов Дж.А. Газетный стиль современного азербайджанского литературного языка: Автореф. дис. ... канд.фил.наук. Баку, 1973, с.28.

baxmayaraq, elmi üslubun özünəməxsus sintaktik xüsusiyyətləri vardır və onlara yeri gəldikcə rəsmi üslubda da təsadüf olunur. Elmi üslubda ismi söz birləşmələri feli söz birləşmələrinə nisbətən üstünlük təşkil edir. Çünki elmi üslubdakı söz birləşmələrinin əksəriyyəti termin əsasında yaranır. Terminlərin isə çoxu isimdir. Elmi üslub üçün xarakterik olan I növ təyini söz birləşmələri «sifət+isim (termin)» modeli əsasında qurulur. Elmi üslubda «metal» yox, «rəngli metal», «cümlə» yox, «sadə cümlə», «mürəkkəb cümlə» deyilməsi obyektin dəqiq adının verilməsinə xidmət edir. Bu xüsusiyyət rəsmi üslubda da müşahidə olunur. Məsələn: böhran – *ictimai-siyasi* böhran, məhkəmə– *ali* məhkəmə, plan – *cari* plan, etibarnamə – *ümumi* etibarnamə və s.. Elmi üsluba məxsus, tərkibində termin iştirak edən II və III növ təyini söz birləşmələrinə də rəsmi üslubda təsadüf olunur. Onlar elmi üslubdan rəsmi üsluba, demək olar ki, hazır şəkildə keçir: kimyəvi proseslərin avtomatlaşdırılması, sellüloz – yağ sənayesinin inkişafı və s.. Qərarlarda, qanunlarda elm və texnikanın müxtəlif sahələrindən söhbət gedəndə, hüquqa, məhkəməyə aid qanunvericilik sənədlərində, qaydalarda terminoloji – ismi birləşmələrdən külli miqdarda istifadə olunur. Elmi üsluba məxsus feli birləşmələr rəsmi üslubda cümlələrin qurulmasında iştirak edir.

«Bununla əlaqədar olaraq əmr edirəm», «bununla əlaqədar olaraq qərara alıram» və s. bu tipli cümlələr qərar və sərəncamlarda, demək olar ki, artıq stamp şəklini almışdır.

Elmi üslubun bir sıra «xüsusiləşmiş» xəbərləri rəsmi üslubda da öz əksini tapır. Məsələn: qeyd edilmişdir, belə nəticəyə gəlmək olar, inandırıcı sübutdur və s.. Belə xəbərlər elmi üslubda hökmlərin, nəticələrin çıxarılmasında ya da müəllifin şərhilə əlaqədar olaraq istifadə edilir. Rəsmi üslubda isə qaydaların, qanunların dilində işlənərək, onlara yığcamlıq gətirir. Elmi üslubda fikirlər, yəni cümlələr bir-biri ilə məntiqi əlaqədə olur. Bu əlaqədə mətnüzəldən vasitələrin rolu böyükdür. Lakin müasir Azərbaycan ədəbi dilinin rəsmi üslubuna nəzər salsaq görərik ki, elmi üslubda mətnin qurulmasında iştirak edən bəzi vasitələr rəsmi üslubda da öz əksini tapır. Rəsmi üslubda bu mətnüzəldən vasitələr həm cümlələr, həm də abzaslar arasında işlənir. Dissertasiyada onların növləri, ifadə vasitələri, mövqeyi, yeri nümunələr əsasında şərh edilir. Məchul növlə ifadə olunan xəbərlərin işlənməsi onunla əlaqədardır ki, elmi üslubda da rəsmi üslubda olduğu kimi, obyekt ön, subyekt isə arxa plana keçir. Vacib şəkillə ifadə olunan xəbərlər isə qarşıya qoyulan vəzifələrin, problemlərin həllinin vacibliyini nəzərə çatdırır. Elmi əsərlərdə mövzu ilə əlaqədar müəyyən

tarixi dövr təsvir olunanda, dövrün ictimai-siyasi vəziyyəti göstəriləndə həmin dövrə aid olan qərarlardan, nizamnamələrdən yaxud elmi əsərdə həmin elm sahəsinə aid verilən qərardan söhbət gedəndə, onu təbliğ edəndə həmin rəsmi sənəddən – qərar və qanunlardan nümunələr (mətnlər) verilir.

«Sintaktik vahidlərin bədii və rəsmi üslubun qarşılıqlı əlaqəsində rolu» adlanan dördüncü bölmədə aşağıdakı məsələlər nəzərdən keçirilir: rəsmi üsluba məxsus ismi və feli birləşmələrin bədii üslubda işlənmə halları müəyyənləşdirilir, həmin birləşmələr sintaktik baxımdan təhlil edilir və belə nəticə çıxarılır ki, rəsmi üsluba məxsus ismi və feli söz birləşmələri bədii üslubda da işlənir. İsmi birləşmələr, əsasən, I və II, bəzən isə III növ təyini söz birləşmələri şəklində olur. III növ təyini söz birləşmələri ona görə az işlənir ki, bədii üslubda işlənən, rəsmi üsluba məxsus söz birləşmələrinin əksəriyyəti terminoloji səciyyə daşıyır, terminlər isə konkret yox, ümumi anlayışları ifadə edir. Yəni konkret bir şey yox, həmin növdən olan bütün əşyaları bildirir. III növ təyini söz birləşmələrinin məzmununda I və II növə nisbətən daha çox konkretlik vardır.

Daha sonra dissertasiyada rəsmi üsluba məxsus II növ təyini söz birləşmələrinin dildə sabitləşmiş və sabitləşməmiş variantlarının bədii üslubda işlənmə məqamları aydınlaşdırılır. Rəsmi üsluba məxsus feli birləşmələrin bədii üslubdakı mövqeyi açıqlanır. Feli birləşmələrdən rəsmi üsluba məxsus olub bədii üslubda işlənən standart məsdər və feli sifət tərkibləri xüsusi olaraq nəzərə çatdırılır. Tədqiqatda göstərilir ki, rəsmi üslubda həmin üslubun tələblərinə uyğun olaraq formalaşmış nəqli, sual, əmr və nida cümlələri var. Belə cümlələr bədii üslubda da standart şəkildə işlənir. Rəsmi üslub üçün şüar, tələb, çağırış, müraciət xarakterli əmr cümlələri xarakterikdir. Belə əmr cümlələrindən bədii üslubda əmrlərin verilməsi, ya da bir işin icrasının vacibliyini bildirən zaman istifadə olunur. Bədii üslubda rəsmi üslub üçün xarakterik olan, çağırış, əmr, tələb, şüar xarakterli standart nida cümlələri də işlənir (dissertasiyada bunlara aid nümunələr verilmişdir). Belə nida cümlələri bədii üsluba rəsmi üslubdan hazır şəkildə gəlir, əsərə rəsmiyyət gətirməklə bərabər, hiss-həyəcan da ifadə edir. Bədii üslubda işlənən, rəsmi üsluba məxsus xəbərlər nəzərdən keçirilir. Onların işlənmə məqsədləri müəyyənləşdirilir, bədii üslubda işlənməsi ilə rəsmi üslubda işlənməsi arasında mövcud olan fərqlər üzə çıxarılır. Rəsmi üslub terminlərindən ibarət olan həmcins üzvlərin bədii üslubda həmcins mübtədalar, həmcins xəbərlər, həmcins tamamlıqlar vəzifəsində çıxış etməsi haqda fikirlər nümunələrlə təsdiqlənir. Rəsmi üslub üçün xarakterik olan bəzi sadə (elliptik, kontekstual) və mürəkkəb cümlələrin

eynilə bədii üslubda işlənməsi halları nəzərdən keçirilir, nümunələr gətirilir. Onların təsnifatı verilir. Rəsmi üsluba məxsus xitabların bədii üslubda işlənmə halları müəyyənləşdirilərkən qeyd edilir ki, bədii üslubda işlənen xitablarla rəsmi üslubda işlənen xitablar arasında fərq olduğu kimi, rəsmi xitabların rəsmi üslubda işlənməsi ilə bədii üslubda işlənməsi arasında da müəyyən fərqlər mövcuddur. Bədii üslubda rəsmi xitablar müxtəlif məqsədlərlə işlənir. Onlar bəzən simvolik xarakter daşıyır.

Dissertasiyada rəsmi üsluba məxsus xitabların, rəsmi müraciət formalarının, rəsmi üslubun mətnyaradan vasitələrinin, hiss-həyəcan bildirən, emosiyalara təsir etmək məqsədilə işlənen nida cümlələrinin bədii üslubda işlənmə məqamları faktik materiallar əsasında aydınlaşdırılmışdır.

Rəsmi üslub icra, hərəkətlə sıx əlaqəli olduğundan onda bəzən tapşırıq, əmr və s. bu kimi icraat proseslərilə bağlı məzmun daşıyan xəbərləri qabağa keçirmək və bu yolla da onları daha çox nəzərə çarpdırmaq məqsədilə inversiyadan istifadə olunur. Rəsmi üslubda inversiya fikrin, cümlənin lazımi həlqəsini xüsusi nəzərə çatdırmaq məqsədi daşıyır. Bədii üslubda, rəsmi üsluba məxsus ifadələrin inversiyası bəzən ədəbi janrın öz xüsusiyyətindən irəli gəlir. Belə ki, nəzmlə yazılan əsərlər üçün inversiya səciyyəvi olduğu kimi, oradakı rəsmi cümlələr üçün də inversiya səciyyəvidir. Nəsr əsərlərində isə inversiya, əsasən, rəsmi üslubun öz xarakterindən irəli gəlir. Bəzən nəsr əsərlərində inversiyadan komik situasiya yaratmaq üçün də istifadə olunur. Rəsmi üslubun mətnyaradan vasitələri, rəsmi sənədin bəndlərini bir-birinə bağlayan işarələr və s. bədii mətni yaratmaq üçün istifadə olunmur, onlar bədii əsərlərə yalnız rəsmi sənədlərin, rəsmi nitqlərin tərkibində daxil olur. Bədii üslubda rəsmi üsluba məxsus mətnlərə də təsadüf olunur. Bu mətnlər, əsasən, rəsmi sənəd şəklində olur. Rəsmi sənədlərin bədii əsərə gətirilməsi hadisələrin hərtərəfli açılmasına və təsvirinə kömək edir. Onlar vasitəli və vasitəsiz nitqlə əsərə gətirilir (dissertasiyada buna aid nümunələr verilmişdir). Rəsmi üsluba məxsus sənədlər tam ya yarımcıq halda bədii üslubda öz əksini tapır. Bu da, əlbəttə, müəllifin fərdi yaradıcılıq üslubundan, hadisələrin gedişindən və s.-dən asılıdır. Bədii üslubda rəsmi sənədlərin müxtəlif növlərindən (əmr, arayış, rəsmi məktub, ərizə, elan, ciddi xəbərdarlıq və s.) istifadə olunur ki, bu da əsərin məzmunu ilə əlaqədardır.

Dissertasiyada irəli sürülən nəzəri fikirlər, müddəalar riyazi hesablamaqlarla, faiz, nisbət göstəriciləri ilə də təsdiq edilmiş, əyanilik üçün 13 cədvəl və 15 sxemdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın məzmunu ilə əlaqədar aşağıdakı nəticələr alınmışdır:

1. Üslublar arasındakı qarşılıqlı əlaqələrə intra- və ekstralingvistik amillər təsir edir. Tarixi dövr, adresat, müəlliflərin üslubu, peşəsi, forma ilə məzmunun vəhdəti məsələsi, personajların, baş qəhrəmanların peşəsi, ixtisası, janr xüsusiyyətləri, mövzu seçimi - ekstralingvistik amillərdəndir.

2. Sözlərin çoxmənalılığı, müxtəlif çararlarda işləmə bilməsi və s. isə bu münasibətlərdə intralingvistik amillər kimi çıxış edir. Üslubların leksik səviyyədə qarşılıqlı əlaqəsində məcazlar sistemi və terminlər xüsusi üstünlüyə malikdir. Bədii üslubda terminlər sürəti xarakterizə etmək, komik effekt yaratmaq və s. məqsədlərlə istifadə olunur. Epistolıyar, bədii, publisist, rəsmi üslublara elmi-terminoloji leksikanın müxtəlif layları, əsasən, həmin üslubun tələbatına uyğun olaraq, fərqli şəkildə və müxtəlif məqsədlərlə gətirilir. Rəsmi üslub terminləri publisist, elmi, bədii üslublara nüfuz edir, bədiiilik yaratmaq məqsədilə bəzən metaforalar şəklində, epitetlərlə, sinonimləri ilə və s. işlənir. Hikmətli sözlərin, zərb-məsəllərin, digər frazeoloji vahidlərin yaranmasında mühüm rol oynayır. Bədii üsluba məxsus leksik kateqoriyalar publisist, epistolıyar, elmi, rəsmi üslublarda yeri gəldikcə müşahidə olunur. Obrazlılıq yaradan evfemistik, kontekstual xarakterli sinonim, müqayisə və idiomatik ifadələr yarada bilən antonim, çoxmənalı sözlər, məcazlardan metafora, metonimiya, epitet, emosional-ekspressiv leksikanın bəzi layları, emosionallıq və obrazlılıq ifadə edən evfemizm, neologizm, arxaizm, ibarə, hikmətli söz, zərb-məsəl, poetik sözlərin rəsmi üslubda dövr, zaman amilindən asılı olaraq təzahürü maraqlı faktlardandır.

3. Publisist üslubun emosional xarakterli səciyyəvi felləri, xüsusi nəfosa xidmət etməklə isimlərin cərgələr halında işlənməsi (xüsusilə, mücərrəd isimlər cərgəsi, mənfi və müsbət münasibət ifadə edən ümumi isimlər cərgəsi) elmi üslubda emosionallıq yaradarkən publisist üslubun xüsusiyyəti kimi sayılır, mənfi və müsbət mənə çararlı sifətlər, indi və gələcəyin simvolu kimi işlənən "bu gün», «sabah» zərfləri həmin üslubun elmi üslubla morfoloji səviyyədə əlaqəsini şərtləndirən intralingvistik amillər kimi yüksək pafos yaratmağa, emosionallığa xidmət edir. Elmi üsluba məxsus qrammatik vahidlər publisist üsluba məntiqilik gətirmək məqsədilə daxil edilir. Rəsmi üslubun qrammatik vasitələri bədii üslubda problem-situasiya ilə əlaqədar daha qabarıq formada təzahür edir, komik effekt yaradır. Bu üslubun morfoloji vasitələri isə rəsmi üslubda obrazlılığa, emosionallığa xidmət edir. Bunlara obrazlılıq yükü daşıyan isim, sifət, bəzi şəkilçilər, simvolik sayılar aiddir.

4. Bədii üslubun sintaksisi üçün xarakterik olan adlıq cümlələr, hiss-

həyəcan bildirən nida cümlələri, poetik sözlərlə ifadə olunan bədii təyinlər, emosional çalarlı ara sözlər, inversiya və s. emosional ruh yaratmaq məqsədilə bəzi hallarda elmi mətnlərə nüfuz edir. Elmi üsluba məxsus standart ismi və feli xəbərlər, bəzi ara sözlər, mətnyaradan vasitələr epistolyar üslubda elmi məqsədlə yazılmış məktublarda, şəxsi-intim, məişət, ədəbi, şəxsi-işgüzar məktubların mühakimə hissələrində nisbətən fəal iştirak edir. Rəsmi üsluba məxsus xitablar, çağırış xarakterli əmr cümlələri, mətnlər publisist üslubda müəyyən məqamlarda müşahidə olunur. Bədii publisistikada bədii üslubun sintaktik ünsürlərindən - «seqmentasiya», «parselyasiyadan» tez-tez istifadə edilir. Publisist və elmi üslubların sintaktik səviyyədə qarşılıqlı əlaqəsində elmi üslub üçün səciyyəvi sayılan mübtədalar, ara sözlər, baş cümləsi xüsusi ştamplardan ibarət tabeli mürəkkəb cümlələr, elmi mətnlər və mətnyaradan vasitələr, publisist üslub üçün xarakterik olan ritorik, ardıcıl sual cümlələri, antroponimik cərgələrlə ifadə olunan mübtədalar, standart tərkiblərlə ifadə olunan ismi və feli xəbərlər, mətnlər aparıcı mövqeyə malikdir. Elmi üslubun bir sıra xüsusiləşmiş xəbərləri, çoxkomponentli terminoloji söz birləşmələri, mətnin qurulmasında iştirak edən bəzi səciyyəvi vasitələri rəsmi üslubda konkret məqsədlərlə konkret situasiyalarda təzahür edir. Rəsmi üslubun sintaktik elementlərindən - bəzi sadə (elliptik, kontekstual yarımçıq cümlələr), mürəkkəb cümlələr, xitablar, müraciət formaları və s., eləcə də, bədii üslubun sintaksisi üçün xarakterik olan emosional çalarlı nida cümlələri, xəbərlər, ara sözlər, təkrarlar bu üslubların sintaktik səviyyədə qarşılıqlı əlaqəsini təmin edir, bədii üsluba, əsasən, əsərin məzmunu ilə bağlı olaraq, rəsmi üsluba isə zaman, janr amili ilə əlaqədar daxil edilir.

5. Tədqiqat göstərir ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilində üslublar bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədir. Elmi və epistolyar üslubları müəyyən mənada müstəsna etmək olar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, üslublar arasında mövcud olan bu əlaqələr həmin üslubların mahiyyətinə heç bir xələl gətirmir, əksinə, dildəki leksik və qrammatik kateqoriyaların funksiyalarının, semantik sahəsinin genişlənməsinə təkan verir, dilin yaradıcılıq imkanlarını üzə çıxarır, eyni zamanda üslubların daha da zənginləşməsinə xidmət edir.

Dissertasiyanın mövzusu ilə əlaqədar müəllifin aşağıdakı əsərləri çap olunmuşdur:

1. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində elmi əsər adlarının özünəməxsus xüsusiyyətləri və onların bədii əsər adları ilə bəzi fərqli cəhətləri / Azərbaycan onomastikası problemləri (Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş III elmi-nəzəri konfransın materialları), Bakı: API, 1990, s.211-213.

2. Azərbaycan dilində müştərək terminlər / Azərbaycan dili müasir mərhələdə (Gənc dilçilərin II respublika konfransının materialları). Bakı: Elm, 1990, s.120-121.

3. Terminlərin rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcüməsinə dair / Azərbaycan ədəbi dilində norma və normalaşma məsələləri. Bakı: Elm, 1991, s.120-121.

4. Neft-qaz geologiyası üzrə terminlərin tədrisi (Azərbaycan dili dərsləri üçün). Bakı: M. Əzizbəyov adına ASU, 1992, 20 s..

5. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin elmi üslubunda şəxs əvəzlilikləri // Azərbaycan EA-nın Xəbərləri. Ədəbiyyat, dil, incəsənət seriyası, 1992, № 1-2, s.100-102.

6. Elmi üslubda antroponimik cərgələrin işlənməsi publisist üslubun xüsusiyyəti kimi / Azərbaycan onomastikası problemləri (Azərbaycan onomastikası problemlərinə həsr olunmuş IV elmi-nəzəri konfransın materialları), Bakı: ADPU, 1993, s.46-47.

7. Texniki ali məktəblərdə üslubiyyat məşğələləri / Texniki ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin müasir problemləri (Ali məktəblərin elmi-praktik konfransı), Bakı: Azərbaycan İnşaat Mühəndisləri İnstitutu, 1993, s.52.

8. Elmi üslubun xüsusiyyətləri epistolıyar üslubda. «Elm» qəz., Bakı, 1993, 17 dekabr.

9. Terminlərin publisist üslubda işlənməsinin tədrisi / Texniki ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin müasir problemləri (Ali məktəblərarası elmi-praktik konfransın materialları), Bakı: 1993, s.54 (N.Ə.Orucova ilə birlikdə).

10. Rəsmi üslubda bədii vasitələrin işlənməsi / Texniki ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin müasir problemləri (Ali məktəblərarası elmi-praktik konfransın materialları), Bakı: «İrşad», «Bilik», 1993, s.14 (N.Ə.Orucova ilə birlikdə).

11. 1960-80-ci illər Azərbaycan poeziyasında işlənmiş dialektizmlər (semantik-struktur tiplər) / Texniki ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin müasir problemləri (Ali məktəblərarası elmi-praktik

konfrans). Bakı: «İrşad», 1993, s.27 (N.Ə.Orucova ilə birlikdə).

12. 1960-80-ci illərin dialekt leksikasında sinonimlik və omonimlik / Texniki ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin müasir problemləri (Ali məktəblərarası elmi-praktik konfrans). Bakı: «İrşad», «Bilik» mərkəzi, 1993, s.25 (N.Ə.Orucova ilə birlikdə).

13. Müasir Azərbaycan ədəbi dili üslublarının qarşılıqlı əlaqəsi: Dərs vəsaiti. Bakı: ADNA-nın nəşriyyatı, 1994, 100 s. Rəy: Quliyev H. (f.e.d.), Salmanov Ş. (f.e.d.). Faydalı vəsait. «Azərbaycan müəllimi» qəz., Bakı, 1995, 7 noyabr.

14. Leksik dialektizmlər / Filologiya məsələləri: Nəzəriyyə və metodika. Bakı, 1994, s.58 (N.Ə.Orucova ilə birlikdə).

15. Üslubların qarşılıqlı əlaqəsində morfoloji kateqoriyaların rolu / Filologiya məsələləri: Nəzəriyyə və metodika. Dilçilik İnstitutu, Bakı, 1994, s.67 (N.Ə.Orucova ilə birlikdə).

16. Elmi üslubun janrları / Texniki ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin müasir problemləri (Ali məktəblərarası elmi-praktik konfrans materialları), Bakı: «Mütərcim», 1994, s.15 (Orucova N.Ə. ilə birlikdə).

17. Məcəzlaşma yolu ilə yaranan terminlər / Texniki ali məktəblərdə dillərin öyrədilməsinin müasir problemləri (Ali məktəblərarası elmi-praktik konfrans), Bakı: «Mütərcim», 1994, s.8 (Nəcibə Əli qızı ilə birlikdə).

18. Publisist və bədii üslubların elmi üslubla qarşılıqlı əlaqəsinə dair / Filologiya məsələləri: Nəzəriyyə və metodika. Bakı: «Mütərcim», 1995, IV buraxılış, s.23-31.

19. Publisist və rəsmi üslubların qarşılıqlı əlaqəsi / Dil məsələlərinə dair tematik topla. Bakı: ADPU, 1995, №1, s.27-36.

20. Rəsmi üslubda obrazlılıq yaradan vasitələrə dair / Filologiya məsələləri. Bakı, 1995, V buraxılış, s.10-18.

21. Üslublar arasındakı əlaqələr və onların tədrisinə dair // «Ana sözü» jurnalı, 1995, №7-12, s.17-18.

22. Bədii əsərlərdə işlənən rəsmi üsluba məxsus terminlərin mənə qrupları / Filologiya məsələlərinə həsr olunmuş ali məktəblərarası elmi-praktik konfransın materialları, Bakı, AİMU, 1995, s.64 (N.Ə.Orucova ilə birlikdə).

23. Dilin üslub xüsusiyyətləri / Filologiya məsələlərinə həsr olunmuş ali məktəblərarası elmi-praktik konfransın materialları, Bakı, 1995, s.66 (N.Ə.Orucova ilə birlikdə).

24. Epistolıyar, bədii və publisist üslublar arasındakı əlaqələr və

onların tədrisinə dair // «Dil və ədəbiyyat», Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 1996, №2, s.122-126.

25.Üslubların sintaktik səviyyədə qarşılıqlı əlaqəsinə dair // Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 1997, №1, s.19-25.

26.Bədii ədəbiyyatda rəsmi üslubun təzahür yolları. «Azərbaycan müəllimi» qəz., Bakı, 1997, 23 sentyabr.

27.Bədii və rəsmi üslubların morfoloji səviyyədə qarşılıqlı əlaqəsi // «Bakı Universitetinin Xəbərləri». Humanitar elmlər seriyası, 1999, №4, s.23-31.

28.Publisist və elmi üslubların morfoloji səviyyədə qarşılıqlı əlaqəsi // AMEA-nın Xəbərləri. Ədəbiyyat, dil, incəsənət seriyası. 2001, №3-4, s.141-147.

29.Üslublar arasındakı qarşılıqlı əlaqələr (monografiya). Bakı: Elm, 2002,165 s. Rəylər: Qənbərov A. (f.e.n.) Üslublar qovuşanda / Tədqiqlər. Bakı: Elm, 2004, №4, s.304-306; Babayev İ.C. (f.e.n.) Maraqlı tədqiqat // «Dil və ədəbiyyat», Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 2006, №4(52), s.195; Həsənov R. (f.e.n.) Üslubiyyat problemlərinin tədqiqinə həsr olunmuş maraqlı dilçilik əsəri haqqında. «Onomastika», Elmi-onomastik jurnal, 2008, №3, s.273-277.

30.Bədii və rəsmi üslubların sintaktik səviyyədə əlaqəsi / Pedaqoji Universitetin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, 2003, №3, s.398-402.

31.Üslubların morfoloji səviyyədə qarşılıqlı əlaqəsi // «Dil və ədəbiyyat», Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 2003, №3(37), s.30-31.

32.Rəsmi üslubla bədii üslubun əlaqəsi // «Bakı Universitetinin Xəbərləri». Humanitar elmlər seriyası, 2003, №3, s.39-42.

33.Bəzi üslubların leksik səviyyədə əlaqəsi // Pedaqoji Universitetin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2003, №4, s.13-18.

34.Üslublar arasındakı əlaqələrdə terminlərin rolu / Terminologiya məsələləri. Bakı: Elm, 2003, s.82-85.

35.Üslublar arasındakı əlaqələrə türkoloji aspektdən bir nəzər // «Türkologiya», (Beynəlxalq jurnal), 2004, №1-4, s.74-78.

36.Publisist və elmi üslubların sintaktik səviyyədə əlaqəsi / Tədqiqlər. Bakı: Elm, 2004, № 1, s.132-137.

37.Üslublar arasındakı əlaqələrdə mətnyaradan vasitələrin rolu // Pedaqoji Universitetin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2004, №1, s.298-301.

38.Publisist üslubda digər üsluba məxsus sintaktik kateqoriyaların işlənməsi // «Dil və ədəbiyyat», Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, 2004,

№1(39), s.30-31.

39.Pəsmi üslubda digər üsluba məxsus leksik kateqoriyaların işlənməsi / Tədqiqlər. Bakı: Elm, 2004, №2, s.131-136.

40.Sintaktik kateqoriyaların üslublar arasındakı əlaqədə rolu / Tədqiqlər. Bakı: Elm, 2004, №3, s.78-82.

41.Rəsmi və elmi üslubların leksik səviyyədə qarşılıqlı əlaqəsi / Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, 2005, №3, s. 23-25.

42.Leksik kateqoriyaların üslublar arasındakı əlaqədə rolu haqqında / Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2005, №4, s.34-37.

43.Psixologiya, pedaqogika, coğrafiya və təbiətşünaslıq, hüquq, ekologiya, etnoqrafiya elmləri ilə bədii üslubun əlaqəsi // «Dil və ədəbiyyat», Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, Bakı, 2008, №1(61), s.142-144.

44.Publisist üslubun bəzi janrlarının bədii üslubda təcəssümü (xatirə, oçerk, avtobioqrafiya, xronika, səyahətnamə, pamflet, memuar, gündəlik, reportaj, reklam və s.) // Elmi xəbərlər. Bakı: ADU, 2008, №2, s.55-59.

45.Bədii üslubun fəlsəfə, tarix, riyaziyyat, fizika elmləri ilə əlaqəsi / Filologiya məsələləri. Bakı: «Nurlan», 2008, №1,s.278-285.

46.Publisist üslubda istifadə olunan elmi metodlar. Publisist üslubun fəlsəfə, coğrafiya, xalq təsərrüfatı, kənd təsərrüfatı, hüquq elmləri ilə əlaqəsi // «Onomastika», Elmi-onomastik jurnal, Bakı, 2008, №3, s.165-169.

47.Роль межжанровой интеграции в связях стилей современного азербайджанского литературного языка (по материалам официального стиля и политической публицистики) // Ученые Записки Таврического Национального Университета им. В.И.Вернадского, Филология, Социальные коммуникации, Симферополь, 2009, том 22 (61), №3, с.179-182.

48.Об использовании элементов художественного стиля в некоторых жанрах художественной публицистики // Научный журнал Министерства Образования и Науки, «Изденис» («Поиск»), Алматы, 2009, №3(2), с.210-213.

49.Проблема межстилевых связей в научно-исследовательских работах по лингвистике, литературоведению и журналистике // Культура Народов Причерноморья. Крымский Научный Центр Национальной Академии наук и Министерства Образования и науки Украины, г.Симферополь, 2009, №163, с.132-134.

А.Р.АГАЕВА (КУЛИЕВА)
ВЗАИМОСВЯЗИ СТИЛЕЙ СОВРЕМЕННОГО
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА
РЕЗЮМЕ

В настоящей диссертации впервые в азербайджанском языкознании все функциональные стили современного азербайджанского литературного языка – художественный, официальный, публицистический, научный и эпистолярный – исследуются с точки зрения их взаимосвязей; определяются и анализируются средства, обуславливающие эти взаимосвязи. В качестве объекта исследования используются различные материалы, написанные в научном, официальном, художественном, публицистическом и эпистолярном стилях.

В первой главе диссертации – «Развитие связей между стилями азербайджанского литературного языка от диахронического аспекта к синхроническому. Влияние межжанровой интеграции и отношения межстилевым связям» - после экскурса в историю взаимосвязей функциональных стилей азербайджанского литературного языка уясняются интра- и экстралингвистические факторы, обуславливающие эти взаимосвязи на современном этапе. Взаимосвязи стилей анализируются с точки зрения жанровых особенностей. Автор приходит к выводу, что элементы, присущие одному конкретному стилю, во всех жанрах других стилей используются не в равной степени. Здесь важную роль играют особенности и требования жанра.

В взаимосвязях стилей особое место занимает и авторский стиль, о чем подробно говорится в диссертации.

Вторая глава посвящена взаимосвязям стилей современного азербайджанского литературного языка на лексическом уровне. Здесь на основе богатейшего фактического материала анализируются взаимосвязи на лексическом уровне научного и публицистического, научного и официального, художественного и официального стилей с выявлением их характерных особенностей.

В третьей и четвертой главах диссертации взаимосвязи стилей современного азербайджанского литературного языка всесторонне исследуются на морфологическом и синтаксическом уровнях.

В конце диссертации дается «Заключение» из 16 пунктов, охватывающее содержание всех глав работы.

A.R.AGAYEVA (KULIYEVA)
THE INTERCOMMUNICATIONS OF THE STYLES
OF MODERN AZERBAIJANIAN LITERARY LANGUAGE
SUMMARY

In the present dissertation for the first time in Azerbaijanian linguistics all functional styles of modern Azerbaijanian literary language – the styles of belles – lettres, the official, publicistic, scientific and epistolary styles – are studied from the point of view of their intercommunications. The author reveals and analyses the means caused their intercommunications. The objects of study are the different materials written in scientific, official, literary, publicistic and epistolary styles. The title of the first chapter is “The development of the relations among styles of Azerbaijan literary language from diachronic aspect to synchronic. The influence of intergeneric integration and relation to the interstylistic communications”. After the excursus in history of the intercommunications of the functional styles of Azerbaijanian language the author determines intra and extralinguistic factors caused these intercommunications at the present stage. The intercommunications of these styles are analyzed from the point of view of genre peculiarities. The author comes to a conclusion that the elements of one style are not used equally in all genres of the other styles. For example, the peculiarities of the styles of belles – lettres show themselves mainly in such genres of the publicistic style as essay, newspaper satire, memoirs, traveller’s notes, writers’ day-books, pamphlet, parody, etc. The elements of the style of belles – lettres are also used in such genre of the epistolary style as the letters of writers. The elements of the official styles are often used in such genres of the publicistic style as leading article and reporting /political reporting/ political pamphlet, political list, political advertisement, political view, official chronicle. The author’s style is also very important in the intercommunications of the styles.

The second chapter of dissertation is devoted to the intercommunications of the styles of modern Azerbaijanian literary language at the lexical level. The author analyses these intercommunications on the basis of the vast actual material and reveals their distinctive peculiarities.

In the third and fourth chapters of dissertation the intercommunications of the styles of modern Azerbaijanian literary language are comprehensively studied at the morphological and syntactic levels.

“Conclusion” of dissertation consists of 16 points spread all over the chapters of dissertation.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. И.НАСИМИ**

на правах рукописи

АФАК РАМИЗ кызы АГАЕВА (КУЛИЕВА)

**ВЗАИМОБОГАЩЕНИЕ СТИЛЕЙ СОВРЕМЕННОГО
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА**

10.02.01-азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора филологических наук**

Баку-2011